

Р. ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

ПРАВДА ПРО МОСЕНДЗА

I

ЙОГО ТВОРИ

Р. ЗАДЕСНЯНСЬКИЙ

**УКРАЇНСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ І ВИРОДЖЕННЯ
1920-их і 1930-их років**

I.

ПРАВДА ПРО МОСЕНДЗА

I

ЙОГО ТВОРИ

(МАТЕРІЯЛИ І ДЕЯКІ ТВОРИ)

ТОРОНТО — 1977

Накладом автора

З друкарні В-ва „Гомін України”, Toronto, Ontario, Canada M5V 2R3

Morcan H. Jones

Леонід Мосендз

ДІЙСНЕ ЛИЦЕ СПОТВОРЕНОГО ВИДАВЦЯМИ ПИСЬМЕННИКА,
ПОЕТА І ПАТРІОТА-НАЦІОНАЛІСТА

У культурному світі мали досі бодай стільки пошани до визначної людини, незалежно від того, чи згоджувалися з її поглядами чи ні, що коли не годилися, — то не видавали її творів узагалі, або видавали „Вибір” з її творів, зазначивши своє відношення до решти її писань і його причини, але не фальшували, не пускали в світ фальшивки, з **підкресленням автентичності** спотворених творів. А коли таке й траплялося, як рідкий випадок, (перше посмертне видання творів Коперника), то правда остаточно впливала на верх і навіть інквізіція, добившись від автора зречення його тверджень, не довго святкувала „перемогу” (Галілей). В наші дні лише московсько-большевицька влада широко стосує і фальшовання (напр. „автобіографії” Кобилянської, творів Вишні та інші.) і примус і спотворювання (твори Шевченка, Лесі Українки та інші.).

Представники культурного світу, публікуючи чиесь **листування**, з особливою увагою ставляться до нього, бо в листах буває багато такого, що допомагає нам пізнати внутрішній світ їх автора.

Всяке фальшовання, а особливо листів, є великим злочином, бо позбавляє не тільки нас, але і наших нащадків можливості запізнатися з поглядами визначного письменника, поета чи діяча.

Але серед нашої еміграції, яка, як вона сама пише, „живе у вільному світі”, з того часу, як у її ряди дісталася поважна скількість „червоних щурів”, що спритно опанували „командні висоти”, почали діятися несамовиті історії, а з видаваними чи перевиданими творами — метаморфози, не менш дивовижні за Овідієві.

З одною з таких несамовитих історій уважаємо конечним познайомити загал, але перед тим мусимо коротко з’ясувати один із стратегічних плянів Москви на українському відтинку, в рямцях якого стає зрозумілою ця дивна історія.

Серед українських політичних течій безперечно „ворогом число один” Московщини був український націоналізм, і то

навіть не той загально-відомий під назвою ОУН, а той, який ідеологічно запліднював і ОУН (бодай у певній мірі) і інші національні течії, що на них хоча б частково впливала націоналістична ідеологія. Коротко — треба було знищити „мозок“, скомпромітувати його, щоб нескоординована дія частин тіла перестала давати ефективні наслідки. Самозрозуміло, треба було чинити так, щоб не викликати насторожености, і тому запеклі вороги українського націоналізму початково взялися атакувати його під назвою „вістниківства“.

У рямцях цього пляну треба було скомпромітувати в очах його симпатиків Д. Донцова, а потім, фальшуючи його твори, довести до переконання, що він сам відрікся того, що ширив у них. Одночасно треба було змусити різними способами одних, більш відомих співробітників ЛНВ, відректися ідей „Вістника“, у других — викликати сумніви і хитання, а третіх, що не піддаються, або встигли віддати життя, — сфальшувати. Знаючи, що почало діятися серед української еміграції, як безцеремонно й цинічно московські вихованці або їхні наймити фальшують навіть те, що можна легко перевірити (перепачкування „Скрипниківського“ правопису під виглядом „харківського“, пущення в обіг ґрунтовно сфальшованого „Сина України“, пофальшованих статей в „Енци. Укр.“ і т. д., і т. д.), можна було мати певність, що і спадщину Мосендза не мине ця доля і що відповідні вказівки вже дані комусь треба. Це тим більше, що з його останнім твором вже трапилась загадкова історія, про яку писав у листі Мосендз. Рукопис роману „Останній пророк“ (частина перша і друга) він дав для друку видавцеві К. Мульткевичу, який перебував у Бельгії. Мульткевич наче б то дав комусь передруковувати до Парижа і наче б то переписувач загинув там, його переїхало авто і рукопис загинув. Я порадив зажуреному Мосендзові полякати кого слід, що справу передасть америк. політичній поліції, якщо до означеного терміну рукопис не буде звернуто. Вправді то все відбулося рік раніше, як я дав раду і чи міг використати раду Л. М. — того не знаю. Але рукопис раптом найшовся. Тоді Мосендз вирішив його передати в тому ж вигляді до Мінхену в більш певні руки. Далі існують три версії. Одна каже, що він його передав через знайомого революційного польського діяча, на Дахау. Друга версія каже, що передав через Прокопа. Третя — що по смерті Мосендза всі рукописи і ру-

копис „Останнього Пророка” на доручення жінки Мосендза були передані Лебедю. Жінка тоді перебувала в Чехо-Словаччині. Так чи інакше, а рукопис тоді знова „зник” і віднайшовся у Лебедя приблизно по десяти роках!

Природно, було створено „Комітет”, подано до преси, що заплановано видання творів Мосендза і створено належний декорум „солідности”. Але ще перед появою проектованого видання появились тривожні ознаки, що містерія з тими творами не скінчилася. У звязку з тим автор цих рядків у 7-ій книжці своїх „Нарисів” присвятив один з нарисів Л. Мосендзові і в ньому між іншим звернув увагу на ряд фактів, які дають право припускати, що з тим виданням буде не все гаразд. З окрема дивно згучали розходження щодо того, чи був то рукопис чи машинопис. Листи, з яких були подавані до публічного відому уривки, — були „цензуrowані”, і невідомо, **що** було твердженням „цензорів”, а **що** — Мосендза. В одному випадкові читаємо, що **рукопис** пропав і що автор не має другого примірника. У другому випадкові, що автор кінчає **переписувати** першу частину (з чого?), а потім говорять особи, з якими він листувався, раз — про рукопис, раз про — машинопис!

На чому ж оперте наше твердження про заміну текстів і їх „цензуrowання”? Ще в 1956 році автор цих рядків звернувся до посідачів більшої кількості листів Мосендза з думкою зробити з тих листів фотокопії і розіслати їх на переходвання до кількох наукових установ та до музеїв, а також просив за оплатою надіслати і мені, щоб я міг написати працю про Мосендза, оперту на аналізі листів. Один із посідачів — просто відмовчується, другий побоюється, що листи можуть бути „однобоко” використані, а третій — відписав дня 6/8 1956 року листа, з якого подаю дослівно ту його частину, яка торкається листів Мосендза. Ось ця частина листа Голови Ділового Комітету — А. ШУМОВСЬКОГО:

„Листування з нами (дружиною і мною) Мосендза я переховую дуже старанно, так само у мене є листи М. до п. Селешка. Без згоди останнього я не можу віддати в чий-будь руки листування, так само без згоди проф. Іваниса, з яким ми разом хотіли видати, і мабуть таки опублікуємо, те листування. **Та не час ще публікувати де-які винятки з листів, хіба що з великими пропущками.** Дуже можливо, що цей зими ми

Висновок пошуку свідками — з ними не відбулося.
а. Схоплюючись з фотокопією Мосендза з підписом,
вернувшись до його внаслідок. а. Схоплюючись з підписом
надавати до Тараса, і, як то завжди, — розказує про його
жизнь.

а. Тимчасово радити до самі приїжди, щоб з'ясувати
і з'ясувати і мислительство про Мосендза. Як це, з'ясувати
"Навчальний" у Вітнінську. З'ясувати, які питання, на
у "Людські Письма" вже не мають бути.

а. Вже радити, щоб він міг з'ясувати питання
про Мосендза. З'ясувати, які в дані питання.

Враховуючи, що він завжди з'ясувати і з'ясувати
і з'ясувати. Тимчасово (якщо він з'ясувати)
представляє Мосендза. — йому, який, як з'ясувати.
З'ясувати, щоб він з'ясувати, і, якщо, не з'ясувати.

З Мосендза до Вас
Вас Мосендза

Р. С. Доцент В. Шульга в Мінхені мусить мати 2-гу частину
переписаних рукою листів Мосендза. Він видрукував першу
частину в "Літер. Наук. Вістнику" в 1948 чи 1947 році. Я не знаю його адреси. а. Якщо це
вже.

„Р. С. Доцент В. Шульга в Мінхені мусить мати 2-гу частину
переписаних рукою листів Мосендза. Він видрукував першу частину в „Літер. Наук. Вістнику“ в 1948 чи 1947 році. Я не знаю його адреси.” (Гл. фотокопія).

На цьому кінчиться та частина листа, яка торкається листів Мосендза. З огляду на згадку про „Доцента В. Шульгу“ і опубліковані ним листи Мосендза, мусимо нагадати дуже цікаву „історію“ з тим Л.Н.В., яка була широко закроеною провакою. По другій світовій війні, як лише стало можливим щось видавати, почалася спритно ведена москалями і москов-

ськими наймитами замаскована кампанія проти „вістниківства”, про яку ми вже згадували. „Вчені” типу генеральського синка — Шевельова (він же Шерех, Шевчук, Ткачук, Вебер і т. д.), не перебираючи в засобах, фальшуючи цитати, вигадуючи неіснуючі речі, вели шалену пропаганду проти „вістниківства”. В органах преси в тій чи іншій ролі сиділи їхні люди і бували випадки, коли прислані до часопису статті, які розкривали наклепи сталінських вихованців, зникали з редакції не діставшись до рук редактора, або й після його апробати. Було тоді багато людей, які гаряче прагнули, щоб появився ЛНВ і дав належну відсіч. У зв'язку з тим „бандерівці” оповістили, що почне виходити відновлений Л.Н.В., який буде продовжувати лінію передвоєнного. „Обрано” було на редактора Є. Маланюка, який звернувся до ряду співробітників передвоєнного „Вістника” з запрошенням взяти участь. Одержав таке запрошення і Мосендз і автор цих рядків. Були причини, чому ми не вірили в те, що то буде справді відновлений Л.Н.В., але сумніви були того роду, що не випадало на підставі їх відмовитись бути співробітником. І ми розв'язали проблему так: кожний з нас послав так написану статтю, щоб її в жодному разі не могли дати до друку вороги передвоєнного „Вістника”. На перших зборах, на котрих виступав ще Маланюк як редактор, прийнято було статтю Мосендза, а мою було ухвалено дати як редакційну. П. Марія Донцова, присутня на тому засіданні, сказала, що рішення було одноголосне. По якомусь часі Є. Маланюк одержав від п. М. Гікавого (колишній адміністратор „Вістника”) більшу суму „гонорару” за ніколи не видрукований твір, потім появилось в багрянівських „Українських Вістях” написане Маланюком „Друге Послання”, яке було запереченням першого і всього, що писав перед тим; появилось воно з приміткою редакції, що наче б то хтось його „випадково знайшов” і приніс до редакції. У тих же днях Маланюк сказав кільком співробітникам нового Л.Н.В., що він відмовився від редагування і замість нього редагуватиме Л.Н.В. доцент В. ШУЛЬГА. Після цього в 1948 році появилось перше число ЛНВ з іншою редакційною статтею, яка в еластичних виразах давала зрозуміти кому треба, що відновлений ЛНВ не буде безкомпромісовим як попередній і що присягається стало пам'ятати про „розбійника, що покався”. В практиці це означало орієнтацію на тих, що зрадили свій нарід, пішли

виступуватися окупантам, допомогли їм опанувати український культурний рух і скерувати його в потрібному Московщині керунку. Але для наївних це число не видавалося за таке, яким воно справді було, бо на обкладинці видніли знайомі прізвища: Ю. Клен, Е. М., В. Дорошенко, В. Щербаківський, Марія з Бачинських — Донцова, Богдан Кравців, Крупницький і т. д. На обкладинці містилося „Листування Редакції”, в якому запрошувалося О. Бабія прислати матеріали до друку, а авторів цих рядків було написано: „Співпрацю з Вами зацікавлені, але що-до статті, то мусимо де-які справи устійнити в усній розмові”. Звичайно, що це запрошення залишилося без відповіді. За те п. Марія Донцова розповіла мені, що редактор, без її згоди, не лише зробив багато змін у її рецензії (гостро негативній) на твір „Доктор Серафікус” В. Домонтовича (В. Петрова, який по виконанню завдань, був відкликаний до ССРСР, і був нагороджений там орденом „Вітчизняної війни” першого ступня за працю „партизана-розвідника” серед еміграції), але й зфальшував її основну думку та оцінку. Вона сказала, що її висновок, що той твір не лише під оглядом літературним є маловартний, але й шкідливий під оглядом суспільним, п. В. Шульга замінив такими словами: „А та дійсність (описана в творі) цікава й **варта уваги такого великого майстра, яким безперечно є Домонтович**, і ми маємо право вимагати від нього, **саме від нього великого твору про Україну**”.

Ціла ця „історія” узаasadнює цілком наше підозріння щодо „обробки” і „препаровання” листів Мосендза. По кількох місяцях вийшло ще одне число того ЛНВ, яскраво антинаціоналістичне, і у відповідь на нього група бувших „Вістниківців” випустила друкованого на цикльостилі неперіодичного органа „Вістниківець” (126 стор. вел. формату). В цьому виданні був розкритий антинаціоналістичний характер ЛНВ і він цим числом скінчив своє існування.

А тепер вертаємося ще раз до листування Мосендза і А. Шумовського. Чи відповідав адресат Шумовському на листа в справі конечности їх „цензування”, чи скорше ні, одне певне, що адресата цікавили думки і погляди Мосендза, а не Шумовського та Іваниса. А що це була їхня „тверда лінія”, доводить епізод, про якого пише він у опублікованому в пресі листі.

7 грудня 1958 року відбувся „вечір присвячений пам'яті Л. Мосендза”. На ньому читано уривки з уже друкованих творів і вже „переглянутих” листів та рівно ж з уже „цензурованих” листів, з яких уривки були друковані в ЛНВ у 1949 році. І ось А. Шумовському довелося в ч. 7 „ГОМОНУ УКРАЇНИ” з 1959 року писати таке: „Через мій недогляд п. Поченюк відчитав такі місця листа Мосендза, де він різко висловився на адресу де-яких осіб і духовних шкіл. Хто читав всі друковані і недруковані листи Мосендза, той знає, що досить різкі вислови і осуди трапляються майже в кожному його листі. Такий подразнений тон **можна пояснити станом здоров'я** (а чи не правильніше було би пояснити це жажливим „станом здоров'я” еміграції? Р.З.), в якому тоді знаходився поет. Все ж ніхто ніколи не брав йому за зле цих гострих осудів, включаючи й видатних письменників, що їх він часом нещадно критикував у своїх численних листах до приятелів і знайомих, бо Мосендз **в основному був завжди справедливий**. Ніхто йому не може закинути нечесности, себелюбства і двучисности. Всі твори Мосендза просякнуті високорозвиненим почуттям релігійности, пошани до православ'я і льюальности до інших визнань.

Признаючи проте, що прочитання згаданого листа було таки неfortunним і не надавалося для згаданої імпрези, я, як відповідальний за програму, прошу кожного, кого могло діткнути це читання, вибачити мені мій недогляд і особливо в ніякій мірі не судити покійного поета, не простудіювавши його творів і приватного листування...”

Наведений автентичний відкритий лист А. Шумовського: а) підтверджує що Шумовський „цензурував” і тим самим фальшував листи і висловлені в них оригінальні погляди Мосендза, б) уважав таке поступовання законним і тому, замість скартати ображених, які почули про себе правду, — перепрошував їх, в) це ж перепрошення свідчить про надзвичайно низький рівень еміграції, яка прийшовши, щоб вшанувати Мосендза (а не себе!), ображається, почувши про себе слово правди.

У наведеному раніше уривкові листа до автора цих рядків говорить Шумовський про „помилку, яка більше не повториться”. Отже тут мова про те, що в передмові до „Людини покірної” сказано, що наче б то Мосендз „уже змалку одер-

жав дуже дбайливе національне виховання, бо родина Мосендзів належала до найсвідоміших родин українських, а „Кобзар” Шевченка, нелегального, згідно забороненого одеського видання, був поруч інших українських книжок, неначе національною евангелією їхнього дому”. Наведене є звичайніsenькою фантазією. Згідно з нею, батько Мосендза мав бути „державним урядовцем”.

Інша особа, яка наче б то опікувалася Мосендзом від шостого року його життя, коли мав померти його батько, а саме Пафнутій Чупрун, собі приписує національне усвідомлення хлопця. Він робить його сином „волосного писаря”, а знова Кравців — сином „місцевого службовця”.

Тому, що Леонід Мосендз у „**нецензурованому**” листі до Гармаша **написав широко і ясно**, коли і як він усвідомив собі, що він є українцем і став українським націоналістом, цілком заперечуючи тим вигадки уердепістів, комуністів і їхніх приплентачів, Б. Кравців, переддрукувавши це признание, додав до нього таке, ні на чому не оперте, але принижуюче Л. Мосендза, „пояснення”, і то безпідставно запевняючи, наче б то з цього признання „можна зробити **тільки** той висновок, що кристалізація української національної свідомости відбулася в Мосендза під впливом українського державного відродження вже після його виходу з рядів російської армії...”. Тим часом, як побачить читач з поданого далі на властивому місці цілого листа, — власне „тільки” такого висновку **не було можна** зробити, бо лист у цілому показує, що Мосендз був ідеалістом, а не таким, як Б. Кравців, кон'юктуристом, і не перебігав у табір тих, хто в дану хвилину став „паном ситуації”!

Тут треба ще згадати, що М. Ломацький (автор оповідань з життя Гуцульщини, народній учитель з фаху), писав у кількох листах до автора цих рядків, що Мосендз при кінці війни був на Гуцульщині, жив у нього в хаті як старшина армії і у нього ж побачив і прочитав „Історію України” М. Грушевського, і він підтверджує слова Мосендза.

В листі з 21-го 6. 1959 року Ломацький між іншим пише: „Я написав коротенький спомин про нього. У ньому ні одної видумки, ні одного видуманого слова. Все подане точно, як би воно не в 1917, а цього таки року діялося, — бачу перед собою живого Мосендза, ту з небагатьох у нас людину з характером, послідовну і безкомпромісову! Робіть, що тільки в си-

лах Ваших, щоб бандити, „проредагувавши” його твори, не покалічили їх — не показали в них Мосендза до них подібного. Я, якщо б тільки міг, власноручно повивішував би їх! Тих політично-літературних розбишак-злочинців! І яку ж силу мають вони! Пролізають і перероблюють на своє копито колись навіть порядних людей. Як же вони це роблять? Чи лише грішми? Ох, бити, бити ту голоту! Багряного, Шереха й других їм подібних. Самчуків — тому безхарактерному типові дати би прилюдно таких 25 буків, щоб довший час не міг сісти і не міг далше ширити „Темноти”... де-яким письменникам заборонити взагалі по українськи писати й ширити москвофільство українською мовою. Я вже зовсім відірвався від своїх у Мінхені... Не все там так як повинно бути. Погані люди опоганяють і найкращу ідею. Тільки ще часом Бандера напише до мене. Він — людина наскрізь чесна і характерна, але цього замало... Спогад про Мосендза мусів написати, щоб якесь там шумовиння не ширило баламутства про нього.”

Ще в кількох листах пізніших років згадує Ломацький Мосендза і допитується про долю свого спогаду, який в таємничий спосіб згинув по дорозі до Торонта чи... в Торонті...

Пізніше, один із членів Редакційної Колегії Ділового Комітету (І. Вараниця), прочитавши нарис про Мосендза у VII книжці „Критичних нарисів”, обурюється — на його думку — безпідставним твердженням, що „Останній Пророк” вийде зі змінами, які спотворять основну ідею автора. Не допомогли ті міркування і факти, які були подані в „Нарисі”.

Минуло з часу того обміну думками кілька місяців, як раптом появляється в „Гомоні України” „Заява” І. Вараниці, який був заступником редактора в Діловому Комітеті, про те, що він виходить зі складу Комітету, не бажаючи брати на себе відповідальності за автентичність тексту твору, бо йому унеможливлено доступ до рукопису.

Ми ствердили в книжці семій „Критичних нарисів”, що „є всі підстави побоюватися, що твори письменника будуть спрепаровані”. Це було написане в 1959 році, а приблизно рік пізніше один із членів комітету, що видає твори Л. Мосендза, а саме **заступник голови і член Редакційної Комісії Ділового Комітету** для видання творів бл. п. Л. Мосендза — Іван Вараниця, виступив на сторінках „Гомону України” ч. 17 з 1960 року з „Заявою”, в якій подає до прилюдного відому між іншим:

„Заявляю, що... я не відповідаю за діяльність того Комітету, зокрема за видання роману „Останній Пророк”.

Далі, читаємо в тій „Заяві”:

„Комітет не дав мені прочитати виправленого до друку роману „Останній Пророк”, хоч я про це пригадував і домагався цього кілька разів. Це тим більше вимовне, що Комітет проектував зміни тексту, проти чого рішуче застереглася дружина письменника”.

Очевидно, з огляду на таке становище, певно п. І. Вараницю, як це він стверджує в тій же „Заяві”, протягом семи останніх місяців не повідомляли про засідання Комітету, хоча п. І. Вараниця мав уповноваження від пок. Леоніда Мосендза і його дружини що-до видавання його творів у Канаді.

Кілька тижнів пізніше (у числі 23) опублікував той же „Гомін України” „Повідомлення Ділового Комітету”, в якому головню висловлюється подяка особам, що фінансово підтримали видання, до яких долучено: а) подяку „п. М. Лебедеві за випозичення **рукопису*** та роблення фотокопій з машинописів”.

І тут же дочеплене речення:

„При цій нагоді Комітет подає також до відома громадянству, що заява п. І. Вараниці, яка появилася в пресі, викликала здивовання і огірчення серед усіх членів Комітету. З дуже однак поважних причин Комітет вважає недоцільним вести полеміку в цій справі”.

До згаданого повідомлення додала редакція „Гомону України” увагу, в якій говориться: „**знаючи правду** про літературну спадщину бл. п. Л. Мосендза, **як також історію видання „Останнього Пророка”, нас дивує кінцева замітка** Повідомлення Комітету що-до заяви в пресі п. І. Вараниці. **Чи саме ці „дуже поважні причини”, що про них згадує Комітет в повідомленні, не були Комітетом використані, щоб самовільно розпорядитись твором проти волі власників?**”

А подяка п. М. Лебедеві в повідомленні „за випозичення **рукопису** та роблення фотокопій і машинописів”, **говорить також чимало.** Поминувши дрібницю, що п. М. Лебедь є першим заступником голови Комітету, отже в певній мірі **сам собі**

* Слід нагадати, що кілька місяців перед тим п. Є. Маланюк, запевняв людей, що побоювалися фальшовання творів, що воно — „неможливе, бо друкується з **рукописів**”.

складає подяку за випозичення рукопису і т. д., нас цікавить питання, чому говориться про рукопис, коли оригіналу рукопису, як відомо, Комітет у своєму розпорядженні не мав?

Таки важко приховати шило в мішку."

З наведеного випливає, що існує „правда” — не відома громадянству про літературну спадщину визначного поета і письменника, з якою справді діялися „таємничі речі” (між іншим текст „Останнього Пророка” зникав двічі, перший раз ще за життя письменника).

Цю правду належало б таки подати до відому громадянства, як також, чому стільки років не можливо було віднайти машинопису „Останнього Пророка”, хоча п. Лебедь його мав і хоча до нього не раз зверталися в цій справі.

Рівно ж слід згадати добре, що машинопис (автентичність якого рівнож не може бути усталена) чомусь зветься „рукописом” (якого автентичність не могла би підлягати сумніву). Також не маємо відповіді на твердження п. І. Вараниці, що й текст того машинопису проектував Комітет „змінити”.

Все наведене з одного боку доводить цілковиту слушність передбачень автора цієї праці, а з другого змушує поставити собі питання: хто ж властиво є автором виданого Комітетом „Останнього Пророка”? Чи це „колективний твір”, над яким „попрацювали” де-які члени згаданого Комітету, чи його попереду „опрацювали” (і може видрукували потім на машинці) якісь інші чинники, які тому й тримали його понад десять років!?

Автор цих рядків листувався з І. Вараницею в інших справах і в одному з листів задав принагідно його первісне становище і далі — „заяву” про вихід зі складу „Діл. Комітету”. На це відповів коротко І. Вараниця при кінці листа, датованого 10 жовтня 1961 року, так: „Щодо статті про Мосендза, то хочу Вас поінформувати, що проф. Іванис написав довшу статтю в двох числах багрянівських „Вістей”. Повно бздур і нісенітниць, хоч одне там користне для мене, а саме — його ствердження, що йому не дали прочитати приготованого для друку тексту, отже і він не має певности, чи все зроблене було в порядку. Хочу на маргінесі цієї статті написати спростовання, але не маю часу. Чи Ви читали цю статтю?”

Значно докладніше спинився над цією справою ред. І. Вараниця в листі датованому 6 червня 1962 року. З цього

листа не передруковуємо тільки самого початку, який цілком не має нічого спільного зі справою Мосендза. Далі подається все без жодних скорочень, пропусків чи змін. Ось текст:

„В „Книзі спостережень” Маланюка, крім того в книжці буде розділ з нарисами про письменників як Юрій Липа, Зеров і інші. Між ними також силуетка про Мосендза, в тому сенсі як я Вам писав. Я вже давно знав цей погляд Маланюка про Мосендза і свого часу я навіть в одній статті писав, що **такий погляд на Мосендза не має жодних підстав**. Про це я говорив до Б. Кравціва, коли ми ще торгувалися щодо слова до книжки Мосендза. **Кравців тоді зі мною ніби погоджувався, але як кажуть — підсадив іншу свиню в цій справі, зробивши з Мосендза двійкаря і просто пофальшувавши твір.**

Я чомусь переконаний, що друкований примірник знаходиться у Лебеда, але там певно інший зміст і тому вони видали цей, що був відтворений в поденервованні і тяжкому стані недуги. **Це, щойно лотри і шубравці!*** — вибачте за вислів. А ще й безликі: написали, що твір видається без змін! Наколи я видаватиму збірку новель Мосендза, то в кожному разі просити Маланюка писати вступ не буду, будьте спокійні.

Тепер цілу купу дурниць написав в „Українських Вістях” з Ульму про „родовід” Мосендза Іванис. **Цю писанину видали брошуркою і будуть продавати по 50 ц.** Брошурка на 30 стор. Тут Іванис зробив з Мосендза щонайменше УНДС-івця... Але він (Іванис) також такий самий, як і тамті інші, і я це йому одверто сказав. Він у брошурці написав, що йому не дали прочитати виправленого до друку рукопису і він не знає, чи твір скореговано правильно. Але коли я на засіданні кілька разів як член Редколегії домагався дати мені прочитати твір, то Шумовський, а за ним його поплечники з УНДС — пані Пастернак, Плітас, Янішевська і представник Лебеда просто говорили: „а Вам пощо, не вірите нам?” Іванис тоді тримав з ними. Тепер він пише інакше. При найближчій нагоді, як тільки цю брошуру десь дістану, займу становище до справи Мосендза і не пошкодую Іваниса в газеті. **Це дуже велика бестія.** Я йому сказав просто: „Тепер ви пишете, що й вам не дали прочитати, але коли я домагався, ви мовчали, а коли я врешті написав про це в пресі, ви мене разом з ними

*) бандити і сволота

засудили. Як ви тоді виглядаєте в цій справі?" — Він похнюпив голову, нічого не сказав і відійшов.

Я буду старатись вплинути, щоб есей з книжки про Мосендза усунути.

Очевидно я не буду робити з того приводу такої революції, щоб на тому потерпіло видавництво, бо знаєте, як воно справді є в нас з тим усім, люди відходять, за передше вислані книжки не платять, коли ще й робити заколот у справах видавництва, то може хтось щось подумати, а усякі будови і перебудови та машини коштують багато грошей, отже не можна, щоб все стояло без руху, бо може бути погано. **Тому дуже гостро виступати проти друку книжки не вільно.** Зрештою побачу, як воно буде.

Що-до статті, то побачу, як там поправити, щоб вийшло добре. Знаєте, що часом не добре говорити людям правду, особливо людям мало критичним. А газету читають різні люди. Ось тому **ТУТ ДОВГО ЗАСТАНОВЛЯЛИСЬ НАД СПРАВОЮ, ЧИ ДОЦІЛЬНО ЦЮ ІСТОРИЧНУ ПРАВДУ ТЕПЕР ГОВОРИТИ.**

Вибачте за підкреслювання."

В листі І. Вараниці підкреслено як те, що підтверджує організоване, свідоме фальшовання твору Мосендза, листів та життєпису, так і те, що торкається становища автора листа. Воно показує, що: 1) автор листа готовий пожертвувати правдою, отже і науковою вартістю і добрим імям Мосендза, зробити тим величезну національну шкоду для того тільки, щоб не спричинити **матеріальної шкоди** видавництву! При тому він не думає над тим, що оригінальні, відповідаючі правді, думки Мосендза можуть загинути навіки! Отже в істоті речі його засадниче становище недалеко відбігло від становища Шумовського. Ставши на таке становище, ми мусіли б підтримувати і ширити москвофільсько-советофільську т. зв. „Енциклопедію Українознавства” з усіма її помилками та вигадками, ширити „праці” і підтримувати діяльність „академіка” Прицака і кількох обмосковлених жидів і наших москвофілів, бо темна отара на одне і друге дала мільйони! 2) що члени Редколегії — не знали, що властиво було у Лебеда, рукопис чи машинопис, і в якій мірі спотворено оригінал, і не знали, що вони властиво „редагували”, бо вони тих матеріалів навіть здалека не бачили, 3) що погляди, листи, життєпис і твір Мо-

сендза фальшували (і стояли за фальшовання) і Шумовський, і Кравців, і Іванис, і Лебедь і ще невідомі нам „головні редактори”, а тому і передмови, і есей, і коментарі, оперті на пофальшованих (поцензурованих) листах і такому ж творі, не можуть бути брані на увагу.

Як поводитася ця публіка з листами Мосендза і в чийсму інтересі їх „зредаговувала”, подаємо ще один приклад. Б. Кравців мав у своїх руках „не цензурований” (бо фотокопію листа писаного рукою Мосендза до Р. Гармаша) лист Мосендза. А ось загадкова по „зредагованню” Кравцівим, вирвана з нього цитата: „Те, що мої предки були литвини і поляки — ще не є ганьбою. Ганьбою було б, якби моя душа кінчилася на — „ський”, як і нікчемні душі тих ф..., що хоч і є „енками” по расі, але мають душу на „оф”. (стор. VII).

Прочитавши таке речення, читач при найбільшому зусиллі не здогадається, про чиї „нікчемні душі” пише Мосендз. Можна лише здогадуватися, що про когось такого, що його не вільно називати Кравціву. А тепер подамо, як стоїть у власноручному листі Мосендза: „Ганьбою було б, як би моя душа кінчалася на „ський”, як нікчемні душі тих фітільовщиків, що хоч є „енками” по расі, але мають душу на „оф”. — Отже з тих слів видно, що Мосендз мав на увазі переважно уердепістів, які хотіли використати твори Фітільова-Хвильового для ширення комуністичних і москвофільських ідей. Це ж речення в цілому — було відповіддю на інформацію, що в Мінхені і взагалі серед еміграції охоче підкреслювалося „польське” походження Мосендза, використовуючи родинний переказ про участь предка Мосендза у Грінвальдській битві. Самозрозуміло, що коли б Мосендз був „фітільовщиком”, то про „польське” походження не згадували б, а коли б знайшовся хтось знайомий з історією, то може нагадав би, що в складі литовської армії, що брала велику участь у тій битві, були великі загони з Київщини, Луччини, Володимирщини, Стародубщини, Галичини і Поділля — отже тисячі українців, яким міг бути і предок Мосендза. Слід додати, що лист Мосендза був досить довгий, але Кравців не подав з нього нічого, що перечило б фальшивій постаті, ним створеній.

Були в тому листі і повні призириства згадки про „косачів” і про „інших багрянородних прохвостів”, „потомственого почетного альфонса” (Самчука), Архітектурних повій („Арка”)

„Дівніча” і т. д. Все пропущене Кравцівим показувало ясно, які мав Мосендз переконання перед самою смертю.

Перед тим, як перейти до розгляду вигадок наступного фальсифікатора, уважаємо konieczним з'ясувати, яким треба було, згідно з інструкціями, представити Мосендза загалові і то так, щоб той загал проковтнув поцукровану отруту капсульку, як звичайного цукорка. Треба було довести, що: 1) Л. Мосендз не мав ані покликання, ані хисту, щоб бути письменником чи поетом, але був ученим (і тут, щоб викликати вражіння суворою об'єктивністю), слідє купа похвал йому як ученому, інженерові-хемікові, що був під опікою Іваниса, якому та ще й П. Чупрунові завдячував і освіту, і національну свідомість і успіхи вченого, 2) не був під оглядом національно-політичним викристалізованою постаттю і захоплювався спочатку — націоналізмом, потім — Донцовим, а потім — розчарувався і схилявся до поглядів близьких до УНР чи й лівійших; 3) „українцем” став під вражінням відновлення державности, а до української армії вступив під впливом Іваниса і під його ж впливом її покинув. До цієї, не надто привабливої, постаті допасовувано і листи і життєпис і твори.

Щоб досягнути мету, поставлену в пункті першому, Іванис, у виданій „багрянівцями” брошурці „Родовід Л. Мосендза і його останні листи”, родоводові сумнівної вірогідности присвячено 3 стор., решта ж (24 стор.) присвячена нападам на націоналізм і Донцова. Поетичну і письменницьку працю Мосендза потрактовано як малоузаasadнену фантазію, а всі похвали — „властивому покликанню” — бути вченим. Б. Кравців не забуває згадати такий погляд, як погляд Маланюка, з яким він полемізує, особливо з його драстичними висловами. Мосендз у згадуваному поперед листі, якого непомірно амбітний Маланюк читав, дає досить образливу характеристику Маланюка і як поета і як людини.

Ми не будемо давати тут своєї оцінки поетичної творчості Мосендза, обмежимося до наведення її оцінки у видаваному в Києві журналі „Критика” за 1930 рік. Там автор статті, порівнюючи творчість поетів, згуртованих у „Нових Шляхах” (Місячник, видаваний у Львові за московсько-большевицькі гроші), з творчістю поетів ЛНВ, писав, що остання **користно відрізняється від „Новошляхівської” ясним наставленням та часом і кращими художніми засобами.** Де-які тво-

ри Маланюка, Мосендза справляють сильніше вражіння за сльозаву лірику „Нових Шляхів” (ч. 4, стор. 93). Далі там же, зачисляючи виразно таких поетів, як В. Янів, до „простачків”, каже автор статті: „Не говоримо про таких як Маланюк, Дажбожич, Матіїв-Мельник, Мосендз і ін. Ці говорять виразно і одверто... треба визнати: весь вогонь їх поезії... скерований на боротьбу проти нас.”

Другу вигадку висунуто прислужниками Москви і „партизан-розвідників” (так названо в сов. пресі В. Петрова, якому за діяльність серед еміграції, надано ордена) в твердженні: „Леонід Маркович не був сектантом і політичними питаннями цікавився дуже мало”... (Іванис, стор. 10). Очевидячки, автор твердження рахує на цілковиту нездатність думати своїх читачів, бо не лише дві третини „процензурованих” листів присвячені питанням політичним, ряд кращих творів також продиктовані гарячим зацікавленням питаннями політичними. Трудно припустити, щоб сам автор того твердження не знав, що таке політика. Навпаки, слідуюче речення показує ясно його бажання обдурити читачів. Ось це речення: „**Ні-одної** статті до націоналістичного журналу „Розбудова Нації” **також не написав**. На мою заввагу, чому не співпрацює в тому журналі, відповів, що там пишуть „плутано”, а я так не вмію”. („Родовід Мосендза” стор. 10). Далі, на властивому місці ми пояснимо ці слова, а тут обмежимося до завваги, що таку ж відповідь (не бажаючи докладніше зясовувати людині з ворожого табору) міг дати і Донцов. Чи це було б доказом, що й Донцов „політичними питаннями цікавився дуже мало”? Далі в цій брошурці спекулюється на незнанні сучасними читачами того, чого п. Іванис не міг не знати. Щоб ту спекуляцію розкрити, мусимо трохи ухилитися в минуле, тим більше, що про це промовчано свідомо у всіх „енциклопедіях” і „історіях”. Щоб було ясно, що і п. Іванис свідомо спекулює на незнанні читача, в цій брошурці, де лише мова про націоналізм, звертаємо увагу на такі його твердження: Він, як ми вже згадували, заперечив автентичне твердження про початки національного усвідомлення поета і підсунув вигідних йому „усвідомлювачів” і мотиви. Вигадав „пояснення” пов'язане з переписом населення 1913 року. П. Чупруна зробивши „усвідомлювачем”, твердить, що Чупрун „ніколи не втрачав Мосендза зі свого нагляду”.

Потім змушує Мосендза „працювати вчителем у Гнівані аж до квітня 1920 року, це б то майже до часу підписання 22 квітня 1920 року Конвенції уряду УНР з Польщею. Після того переїздить Мосендз разом з сестрою до п. Іваниса і „в травні знов „за порадою” п. Іваниса „Леонід пішов до українського війська”; за його ж порадою — покинув військо. Цю (згідно з інформаціями Іваниса) винятково безвольну людину „перетягнув до Міністерства Освіти” той же Іванис (тут виникає питання, коли то могло статися, — бо москалі в червні 1920 року прорвали фронт і почалася евакуація українського уряду з Вінниці). Далі, пише Іванис, мав Мосендз 20 листопада переїхати до Ченстохови, а у червні 1921 року за „порадою” того ж Іваниса мав переїхати до Луцька. Там у квітні 1922 року поляки арештують Мосендза і висилають до табору в Каліші і, знов за порадою Іваниса, він нелегально переходить кордон до Чехословаччини. Доказів не подано, з датами не зовсім гаразд, але за те з Мосендза зроблено маріонетку.

І по такій залежності від п. Іваниса, по кількох роках майже спільного життя, — раптом читаємо: „Ближче я впізнав Л. М. після другого року навчання в Академії...” (ст. 9) „Десь наприкінці травня до мене зайшли Л. Мосендз та М. Селешко”. Малює тут нам Іванис Мосендза „зациркуватим” молодиком, а потім не зважаючи на таку близькість перед тим, аж у жовтні така згадка: „в новому річнику було двоє з жовтими мечами (відзнака „Легії націоналістів”) в петлицях.” А на стор. 5 була згадка про Мосендза, як про одного з **організаторів Легії**. Отже Іванис **добре знав** про існування „Легії Українських Націоналістів” і навіть хто був у числі організаторів!

Далі в брошурці систематично спекулюється **на незнанні читачів** навіть про існування такої організації ані про місячник, якого вона почала видавати.

Тому кінечним є поінформувати про неї та її долю.

„Легія Українських Націоналістів” була зорганізована в Чехії наприкінці 1926 року, після появи в Галичині „Націоналізму” Донцова. Ця „Легія” мала не багато членів, але вони всі були переконаними націоналістами, ісповідниками і ширителями ідей Донцова та ЛНВ. Легія випустила перше число місячника, який звався „Державна нація”. Видавці хотіли підкреслити зовнішнім виглядом свій ідеологічний зв'язок з „На-

ціоналізмом" Донцова, який на обкладинці мав наріжник на якому чергувалися червоні і чорні промені. Тому перше число мало чорну обкладинку, а на ній напис — червоним. В журналі співпрацювали співробітники ЛНВ і була рівнож стаття Донцова.

Ще року 1922 повстала інша організація, яка в основному складалася з бувших військових — вояків УГА, які, самозрозуміло, мали найрізноманітніші політичні погляди, бо в Галичині належали до різних партій. Були серед них і українські демократи і монархісти і радикали і соціялісти, були, звичайно, і нескристалізовані націоналісти. Велика більшість з їх числа властиво підпала під категорію тих, яких Донцов у своєму „Націоналізмі" звав „провансальцями". Всі вони стояли за „соборність, державність, самостійність", але інтерпретували ці терміни різно. Нині у підретушованих „історіях ОУН" подається, що УВО була націоналістичною організацією. Звичайно, якщо „націоналізмом" звати те, що, говорячи про нас, звуть москалі (у них і М. Грушевський, і Єфремов, і автор „Історії Русов", і навіть той, хто крім допущення в народній школі навчання української мови більше нічого не хоче, — все це „націоналісти" і „шовіністи"), то і УВО було націоналістичне. Але ми звемо націоналістами тих, хто без застережень і „поправок" приймає „Націоналізм" Донцова у виданні 1926 року, а того ні радикал, ні український соц.-демократ, ні монархіст зробити не могли, хоч могли як вояки битися в лавах української армії. Між членом Братства Самостійників, який і досі кається, що в ті рішачучі буряні роки не пристрелив Винниченка, і Коновальцем, який Винниченкові пропонував стати диктатором, є величезна різниця. Чим було УВО, показує такий незаперечний факт: Літературно-Науковий Вістник був відновлений у 1922 році заходами УВО, яке й дало на це кошти, і **власне** тому гол. редакторові Д. Донцову додано було Ред. Колегію, в якій заступником редактора зроблено запеклого драгоманівця і федераліста — В. Дорошенка, другого співредактора — В. Гнатюка і т. д. Це було те саме, що причеплення пловцеві, який вирушає в далеке плавання, по тяжкому каміню до кожної ноги. Але це віддзеркалювало дійсні погляди членів УВО. На запит: „що обстоює УВО?" — була відповідь: — „Ми лише збройна сила, яка здійснює політичні плани уряду ЗУНР". — Тимчасом в

роках 1925—1926 виплили на верх звязки Петрушевича з Москвою і його залежність від останньої. Почали кружляти чутки про інспіровання Москвою деяких замахів. А на заході все більшої сили набирала націоналізм. Наслідком того провід УВО вирішив перетворитись в націоналістичну організацію. Але для того мало було просто змінити назву. Провід вирішив опанувати шляхом вступу в члени існуючу націоналістичну організацію, а саме — Легію Українських Націоналістів, і коли величезна більшість членів буде членами УВО — скликати „конференцію” і на ній ухвалити програму, яка більш-менш відповідала би поглядам більшості членів УВО. Широке коло мали про це нічого не знати. Коли пенетрація увістів була переведена, була змінена редакція „Державної Думки” і друге число радикально ріжнлося від першого, а що нові люди не знали (чи не цікавилися тим), нове число було вправді в чорній обкладинці, але напис зроблено срібними літерами. Склад співробітників був не цілком змінений (використано було де-що з раніше надісланого, а для кращого замаскування вміщено було статтю, підписану як і в попередньому числі, криптонімом, яким стало підписувався Донцов (Д. Д.).

У Мірчука на стор. 69 вміщено світлинку, на якій сфотографовано 13 членів „Легії”, а серед них не було названих на стор. 71 „провідних членів ЛУН: проф. Вікула, Григоровича, П. Кожевникова, П. Вигнанського, В. Виноградника, Є. Маланюка, Л. Мосендза і Селешка”, це б то 8 членів і то „провідних”. На стор. 68 була згадка про „дві ріжні по своїй ментальности ідеологічні течії”, на тій же сторінці про „міцний зудар двох концепцій” і про „капітуляцію і покинення її”. Остатнє зредаговане так, що можна ріжно зрозуміти ті слова. Приписане переможеним „наслідування західніх взірців” не можна брати поважно. Адже ж напр. для бувшого С-Р Сціборського не одне націоналістичне твердження могло здаватися „фашизмом”. Його „Націократія” досить далека від націоналізму, а цілком чужа націоналістична книжка „Земельна справа”.

Очевидно, „переможці” мали змогу потім представляти дальші події і зафіксувати їх у своїх постановах так, як їм було вигідно, але вихід такого великого відсотка є фактом і фактом є, що Донцов у ЛНВ запротестував проти підписання чужої йому статті його криптонімом. На цей протест пробу-

вала відповідати редакція „Державної Нації” ч. 2. Але непомітно перебравши „Д.Н.” в свої руки, змінити її напрямок не вдалося, і тому далі існування цього органу було зайвим. У 1928 році почала виходити „Розбудова Нації”. І фактом є, що протягом усього існування „Розбудови Нації” ані Донцов, ані Мосендз не дали туди нічого. Але це не значить, що чи Донцов, чи Мосендз (ще у 1928 році!) „розчарувалися в націоналізмі”. Отже Іванис вирвані з листів Мосендза, „процензуровані” відповідно слова, спрямовані до членів ОУН, подає як доказ „розчаровання Мосендза по другій світовій війні націоналізмом. Не місце тут розбирати, що в програмах ОУН було ненаціоналістичного, але очевидно щось було, що улегшило московським агентам розкласти під оглядом організаційним міцну організацію. Нам важно ствердити, що є безпідставною вигадкою **повоєнне** розчаровання Мосендза ОУН-івським націоналізмом, бо він ніколи не був ним „очарований”. Мосендз дуже часто виступав у листах (не забувати — „цензурованих”) проти націоналістів, маючи на увазі поодиноких членів ОУН, і ніколи проти справжнього націоналізму, якого залишки (і щирі прихильники — бо ж і такі були серед членів ОУН) „вигризав” по другій світовій війні Шевельов і його помічники, як зерна з лущини горіха, під назвою „вістниківства”. Свідомо жонглюючи уривками спрепарованих листів, Іванис представляв негативне ставлення Мосендза до членів ОУН, яке датується від появи „Розбудови Нації”, як... вияв розчаровання націоналізмом і націоналістами, яке, мовляв, появилось у Мосендза після того, як він по другій світовій війні — „прозрів”!

Не зашкодить тут нагадати, що професорів до високих шкіл у Чехії підбирали українські есери та есдеки з числа таких як і Іванис запальних ворогів націоналізму. Ось напр., речення Іваниса в якому „вилазить шило з мішка”: „серед лекторського складу він (Мосендз) тішився пошаною. **Хоч і носив знак націоналістів.**”

Цього мало! Безперечно з приємністю Іванис зве Л. Мосендза з московська „Леонід Маркович”, хоч імовірно він написав правду, що Мосендз перейняв це* від Б. Лепкого і В.

*) Чи справді Мосендз „Перейняв це” — можемо сумніватися, бо пишучи листа 5 травня 1948 року до В. Макара, Мосендз звертається до нього так: „Дорогий Пане Володимире!”, не титулюючи його змосковська „по отчеству”.

Сімовича, як наче б то „старословянський звичай”, бо обидва професори в цій справі помилялися. Б. Лепкий, пишучи свою трільогію, користався українським перекладом твору Костомарова, який був писаний по московськи автором, що сам був напівмоскалем, а перекладач залишив то, не знаючи, що за Мазепи лише москалів звали „по батькові”. Сімович знова не знав, що у москалів — це було „велічання”, а в літописах вживався прикметник або по батькові, або по місцевості лише тоді, коли треба було розрізнити двох одноіменних князів (напр. у „Слові про похід Ігоря” самого князя Ігоря **ЛИШЕ РАЗ** названо по батькові, а **37 (трийцять сім) разів лише по імені**). Вживано було цього прикметника і як родове прізвище (напр. „Ольговичі” — це і діди, і сини і внуки). Але людям з „з душами на „оф” — приємно триматися московського звичаю, використовуючи людське незнання.

Очевидячки, Москві ще треба було, щоб Мосендз виразно відрікся і засудив Донцова. Для цього треба було використати „цензуровані” листи, загостривши в них один закид, який був наслідком непорозуміння. Донцов, ще в 20-тих роках, після катастрофи з „Загравою”, говорив авторові цих рядків (і писав), що **він є теоретик, а не практик-організатор**. І це правда! Він часто помилявся в людях. У 1939 році, по виході з Берези Картузької, він, прибувши до Кракова, мав понад 6-годинну розмову з автором цих рядків, який змалював невелику картину: захоплення великої частини молоді гітлеризмом, поєднане з психікою раба, невміле принижуюче запобігання не тільки перед німцями, але й своїми угодовцями (напр. Мудрим), корупцію, nepотизм та багато іншого, в парі з неочитаністю і майже анальфабетизмом у де-яких справах „діячів” і взагалі — молоді. Навіть по війні одному з „націоналістів” (Романові Борковському) прийшла в голову ідея створити ідеологію, яка була б синтезою ідей Драгоманова, Донцова і Липинського, що свідчило про ґрунтовне незрозуміння писань усіх трьох. Донцов побув ще в Кракові кілька днів, приглянувся тому, що діється в Берліні, побачив, що немає навіть невеликої групи, на яку можна би було спертися, яка б не мала різних „застережень”, і щоб уникнути тиску німців... прийняв запрошення Рүсової приїхати, до тоді ще не окупованої Рүмунії. Мосендза ж переконали, що в той мент міг Донцов очолити великий політичний рух.

Від М. Грушевського можна було вимагати багато де-чого, але не можна було вимагати, щоб він став Начальником Генерального Штабу!

Тут слід рішуче підкреслити, що Іванис, так як перед тим спекулював на незнанні читачів про створення Легії Українських Націоналістів і опановання її УВО, вислови Мосендза, які торкалися де-яких членів ОУН, приписував націоналістам взагалі. Отже мала кількість націоналістів, рішучих послідовників Донцова, рівнож **поволі** зростала, що бачив і Іванис, говорячи про відношення Мосендза до Донцова, але **помилкову** оцінку поступовання Донцова підчас війни узагальнював і робив з неї потрібні запеклим ворогам націоналізму — неправильні висновки.

Але й Іванис мусів признати, що в період, коли німці окупували Польщу, „Др. Донцов був ще божищем для Л. Мосендза” (ст. 13). А далі — пропаганда проти Донцова, жертвою якої був і Мосендз. Ось що напр. читаємо на тій же сторінці: „Надхненники цього трибуна вважали, що наступила пора для його чину... що він вкаже шлях молоді, яким вона далі мусить іти...” і наче б то Мосендз, як луна, повторює у „**цензурованому**” листі: „Духовий творець ідеології у відповідальний момент кинув захоплену ним молодь”. Тимчасом і Іванис і Мосендз знали, що молодь, у своїй масі, коли й слухалася, то ОУН, а не Донцова.

Далі цитує з „**цензурованого**” листа такі слова: „Донцов є труп і це я йому написав і більше з ним ніяких відносин”... і до цих слів тільки коментар Іваниса: „І в цьому він був послідовним. Уже перед капітуляцією Німеччини (1945) Леонід Мосендз зайшов у Празі до каварні „Беранек” і вперше побачив Донцова, який підійшов до нашого столу. Він **відчув**, що то Донцов, — попросив не знайомити і зник” (ст. 13). Тут слід звернути увагу, що: 1) наведені слова Мосендза, вирвані з „цензурованого” листа, **не годяться** з пізнішими численними згадками про Донцова в „**нецензурованих**” листах, 2) нема нічого про те, чи відповів йому Донцов щось на того листа, але з дальших листів випливає, що відповів, 3) Донцов має остільки характеристичне обличчя, що його можна без усякого „відчуження” пізнати, хоч би на підставі карикатур, друкованих у часописах.

На стор. 16 подано листа з 18. V. 1946 року і його без най-

менших підстав (бо жити тоді, та ще тяжко хворому, з праці письменника не було можливо) коментує Іванис так:
„де гаряче прохання не письменника, а науковця.”

Далі наводить Іванис уривки з листів, у яких говорить Мосендз про „моїх т. зв. приятелів” **„визнаючи, що вони — неуки зарозумілі”, але підкреслює, що „Коли треба було вмирати — вмирали вони”**. Але по цьому пише Іванис, що „політичні сентенції”, які тут же наводить, викликав у Мосендза осуд таборової поліції, яка складалася майже з самих „націоналістів”. Але Іванис не звертає уваги на те, що в наведеній ним цитаті, Мосендз виразно підкреслив **„на моїх т. зв. приятелів”, виразно відмежовуючися (як це він робив від 1927 року) від „націоналістів” по назві з ОУН, і картає їх за зарозумілість і неуцтво, зве їх „несвідомими шкідниками”, але все це не торкається справжніх націоналістів, яких певне число було і в ОУН. І тому висновок Іваниса, що мовляв, те все, що він навів, „показує повне розчарування Мосендза в націоналістах” (ст. 17) не відповідає правді. Цю вигадку, що її мав завдання довести, Іванис роздуває, пишучи: „У цій своїй картині показує Л. М. повне своє розчарування в націоналістах”... „Обвинувачує всіх, хоча мусіли ж бути і винятки”. Мусимо признатися, що ми не бачимо того „повного розчарування” та й „оборона” згучить надто нещиро. Далі читаємо: „Спроба з’ясувати, що сталося, що так гостро написав про своїх недавніх **однодумців...** десь застрягла в дорозі.” Це — природно. Бо ж „недавніми однодумцями” названо людей, що видавали „Розбудову Нації”, які (і це чудово знає п. Іванис), такими не були, і знає, що тому Мосендз не був співробітником того органу, але Іванис **вдає, що того не знає, бо ж його завданням „довести”, ніби Л. Мосендз по другій світовій війні (і не раніше!) „розчарувався” у націоналістах-„вістниківцях” і зневірився в націоналізмі (вістниківстві).** Тимчасом, як-що справді є те, що видруковане Іванисом, в листі Мосендза, то там знаходимо критичне наставлення **взагалі до т. зв. „української інтелігенції”, до її „льокайства і донощицтва”**. Читаємо: „що галичане в цьому перед ведуть — не дивуюся, пізнавши їхню інтелігенцію за цих два роки. **Я глибоко розчарований моральним рівнем тієї інтелігенції. Все то поповичі і адвокатовичі, діти тих двох станів, що дуже легко звироджуються до паразитства, до продукції порожніх фраз.**” Але**

він не ліпшої думки і про наддніпрянську інтелігенцію, бо пише „Остяки підуть з першим, хто їх поманить і заговорить на „общепонятном””.

Але все це не торкається націоналізму. Про націоналізм він пише: „Націоналізм і далі матиме шанси. Вся справа буде в націоналістах. Енергії в них не брак, як не брак і ґрунтовної безграмотності і самореклями. Але вони діти тої ж інтелігенції”, а про неї ще: „вона навіть циганам імпонувати не може. Нічого не має в ній панського, все рабське, двуличне, продажне, краватками прикрашене...” „Вони значно більше мавпи ніж східняки. Може таки краще їм мати свою державу? Але, що із східняцькою масою робити? Всі рвуться за Галичину, а забувають, що нам Кубань у 100 разів важніша...” У листівці з 9/II 1948 року читаємо: „Ваш термін „лідматуранти” дуже влучний. Але ті „соборники”, що видали відому Вам мапу України, — то „ребята”. До наведеного дав Іванис пояснення, що мова тут про мапу України, яка появилася в Британській зоні „з якимись довільними (зменшеними) кордонами України”. Тут не зашкодить нагадати, що в 1975 році в США раптом появилася аж 6 ріжного видання мап (в тому — і для школи) — і на всіх була зменшена територія України на одну третину! І Кубань опинилася поза її межами! Чи не одна рука стояла за тим усім?

На сторінці 25 зацитовано Іванисом негативне відношення Мосендза до „агентурного витвору — Козакії”.

На 30 сторінці без жодних доказів пише Іванис, що Мосендз „де-який час належав до „націоналістів Бандери”, але, що Мосендз „був щирим українським патріотом і не вкладався в рамці „супер-націоналістів”. З наведеного видно, що Іванис ставився вороже до всіх націоналістів, а до „бандерівців”, яких зве „супернаціоналістами”, особливо, до яких не може на його думку належати щирий український патріот. На тій же сторінці запевняє Іванис, що „В повсякденному житті Л. М. ніяк не підходив до пурітана-націоналіста” хоч ще раз мусить згадати про заховану в листах „гостру критику українських націоналістів, а не націоналізму, як ідеї”. Всюди підкреслює Іванис „негативне ставлення” „розчарованого” Мосендза до націоналістів. А щоб виконати завдання до кінця (поставлене собі) — вибирав з листів уривки речень, або речення вирвані з контексту, оперуючи якими, хотів показати

цілковите розчарування Донцовим. З цією метою своїх і вирваних з листів Мосендза тенденційних або явно ворожих Донцову речень вмістив у брошурці аж 29, з запевненням, що Л. Мосендз „пізнійше до цього ідеолога різко змінив своє ставлення”.

Що варті запевнення Іваниса, можемо бачити на такому прикладі. Як ми вже згадували, Іванис твердить, що наче б то „в повсякденному житті Л. М. ніяк не підходив до пуританина-націоналіста”, а сам же на стор. 12 описує епізод власне із „повсякденного життя”, яким рішуче заперечує це своє твердження. Там він розповідає, що коли Мосендз у дуже важкому стані перебував у шпиталі для хворих на туберкульозу, якась заможна московка відвідувала хворих зі Сходу і приносила їм подарунки. В цей час навіть у Швейцарії з харчами не було аж так добре. Не минала вона і Мосендза, худого як кістяк. Він рішуче відмовлявся щось від неї брати. Тоді вона почала потайки залишати призначене для нього. Коли Мосендз про це довідався — роздав подарунки іншим хворим, а сам „грубо вилаяв” московку і заборонив їй підходити до свого ліжка!

Можемо запитати п. Іваниса: коли це не був вчинок „пуританина-націоналіста”, і то власне у „повсякденному житті”, то щож тоді він зве таким вчинком?

Отже Мосендз був у всьому послідовним. Послідовним він був і в переконаннях та від 1927 року ріжнився від націоналістів ОУН у де-яких засадничих питаннях, але до кінця життя тримався тих засадничих ідей. Тимчасом ідеологія „націоналістів” 1927 року — членів ОУН, **поволі еволюціонувала** і власне тому кілька разів мінялася програма Організації багато в де-чому наближаючися до „вістниківства”.

Але певні ріжниці лишалися. Так напр. і націоналісти з Легії і Донцов уважали головним ворогом — московський **нарід**, а деякі публіцисти ОУН „**комуністичний московський імперіялізм**”. Мосендз і Донцов уважали першим і головним завданням здобуття самостійности і суверенности, тимчасом загаль націоналістів навіть вперто святкуючи не 24, а 22 січня (фальшиву дату, пущену в обіг автономістами), ставить на перше місце „соборність”. Слід нагадати, що питання т. зв. „соборности” розглядав досить докладно Донцов у своїй праці „Підстави нашої політики”, а також, що такі держави, як

напр. Франція, Італія, Німеччина, Голандія, Греція та де-які інші, досі не мають усіх своїх етнографічних земель укупі, але зате мають цілковиту самостійність, якої, ставлячи на перше місце „соборність”, могли і не мати. Мало того. Термін „Соборність” вигадала в 1918 році купка галицьких „політиків”, приховуючи від власних менш освічених мас „галицький” сепаратизм, бажання бути „міністрами”, той сепаратизм, який у XII—XIII столітті допоміг москалям знищити українську київську державу, а потім і власну, який подібну ж роль відіграв у 1919 році. Іван Франко не був „соборником” бо мріяв

„Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна, неподільна.”

„Соборники” ж поділили її на УНР і ЗУНР і спокійнісенько віддали напр. нашу Кубань, що перевищує територією (разом з передкавказзям) Галичину, Буковину і Закарпаття разом, а природними багатствами майже вдвічі.

Націоналісти з Легії і Донцов і Мосендз думали, що уміркована боротьба за владу всередині держави мусить бути. Мосендз писав: „А боротьби за владу немає чого боятися... А боротьба мусить бути, бо інакше всяке барахло а-ля З.К. позасідає і ніяк його позбутися не можна...” (ця цитата взята з „цензурованого” листа і тому певно в ній „загадкові” ініціали). А знова деякі націоналісти з ОУН обстоювали — „Народоправний устрій, опертий на ідеї свободи людини й солідарности станів... через ліквідацію соціальних антагонізмів...” (Тези з 1948 року). Націоналісти з Легії, Донцов і Мосендз писали: „Воля є **двигуном** людських чинів, а не розум”... „Спенсер писав: „Розум — це **око**, через яке бачить бажання **свій шлях**, щоб себе заспокоїти”. Тимчасом деякі націоналісти з ОУН вирішили, що справжня освіта, яка зміцнює розум, є річ другорядна, і тому Мосендз звав їх „недоуками”, „де неuki, зарозумілі, як гній на вершку океанської хвилі”. Коли прочитаємо „Тези” з 1948 року, то побачимо, що думок у них мало, натомість є бажання, вживаючи якнайбільш претензійних і найменш зрозумілих висловів, запаморочити читачеві голову. Як казав Шевченко — „Великих слів велика сила...” і

зарозумілості також не бракує, („Український революційний націоналізм є **одною з найбільш динамічних сил**, що проти-стоїть сьогодні світові комуністичному соціалізму”). По війні націоналісти з ОУН рішуче відхрещуються від всякої диктатури. Мосендз припускає в певні моменти користність диктатури.

Для деякого з націоналістів можливим є трактувати на-рівні Донцова і Хвильового, Вістника і Вапліте, а Мосендз, як побачить читач з повного тексту листа до Гармаша, трактує Фітільова як запеклого ворога, недоучку, наймита оку-пантів.

З уже наведеного бачимо, що між Мосендзом і ОУН було багато засадничих різниць і те, що він писав на адресу деяких націоналістів ОУН, в жодній мірі не свідчить про якесь „розчарування націоналізмом”. Рівнож відношення Мосендза до т. зв. „Козаків” було правильне, але цілком відмінне від деяких публіцистів ОУН. Звідси його обурення на видавців мапок, що тоді появились у Бритійській зоні, але видавцями-ініціаторами уважає він не наддністрянців — тільки москалів.

Іванис добре знав, кого торкалися численні наведені ним з уже спрепарованих листів Мосендза, уваги, знав, що вони торкалися не того націоналізму, якого визнавав був Мосендз, і навіть далеко не всіх членів ОУН, але хотів використати непоорієнтованість читачів, щоб зробити з Мосендза „розчарованого в націоналізмі”, в „своїх недавніх однодумцях”.

Численних уваг що-до Донцова, які наводить Іванис із „цензурованих” листів, не подаємо і не розглядаємо, далі подамо автентичні уваги з нецензурованих листів, які вичерпуючо зясовують відношення Мосендза до Донцова. Поза тим усе, що „пустив у світ” Іванис та його видавці-багрянівці, ми розглянули.

Тепер кілька слів про передмову Б. Кравціва до „Останнього Пророка”.

В основному Б. Кравців рівнож намагається у своїй передмові довести, що Мосендз зневірився, розчарувався і відвернувся від націоналізму і шукає рятунку в цілком протилежних поглядах. Кравців звичайно не виступає так, як Іванис, в ролі опікуна, дорадника і приятеля, але іншими способами доводить те ж, робить це свідомо, знаючи, що то не відповідає правді. Яскравим доказом того є, що Кравців, маючи в руках нецензурованого листа Мосендза з дня 13/VI 1948 року, подає на сторінці VII вирвану з нього і спрепаровану цитату. Цей

лист подаємо далі „нецензурований”, у ньому знайде читач автентичні погляди Мосендза, який виключає цілком усі вигадки про „розчаровання”, лист щирий. В ньому ж, як вже було згадувано, розповідає по правді Мосендз про своє національне усвідомлення, а те, що він розповідає і оповідає Ломацький, — виключають неправильні „коментарі” Б. Кравціва на стор. VIII і вигадки різних „приятелів” покійного письменника і поета. На стор. XXIV промовчав Кравців, що Мосендз фактично ухилився від співпраці у „відновленому” в 1948 році ЛНВ, боячися, (що показалося слухним), містифікації, яка мала збаламутити прихильників ЛНВ і Вістника, і з цією метою послав гостру статтю („Знесвячення храму”), яка могла бути вміщена лише в справжньому „Вістнику”, редагованому Донцовим. На сторінках XXIX і XXX так усе спритно уложене, щоб читачеві здалося, ніби справді Мосендз захищався і відрікся ідей ширених названими журналами і що він „несподівано” для Кравціва їх раптово відрікається. Це відречення базує Кравців на своїх здогадах, що мало би бути в тих частинах „Останнього Пророка”, яких ніхто не бачив, або й взагалі не були написані (в четвертій). В останній наче б то мала бути „проповідь царства милости і любови між людьми”. Тут треба нагадати, що подібні ідеї дуже енергійно ширять москалі та їхні слуги між поневоленими. Вовк з певністю воліє, щоб вівці, кози і т. п. були лагідні і нездатні до боротьби.

Природно, що базуючи те все на солідно „опрацьованому”, недокінченому „Останньому Пророці”, було б великою тактичною помилкою Кравціва хоч би натякнути на „пригоди” з текстом „Останнього Пророка”, і він про них промовчав. Йому треба було, щоб читач був певний, що: 1. твір має мало не автобіографічний характер, 2. що „зелоти” — українські націоналісти, і 3. що автентичність тексту безсумнівна, що в ньому немає жодних змін.

А тимчасом, як ми знаємо, текст двічі „пропадав”, і що вдруге він зник на ряд років та що крім згаданих трьох версій є ще й четверта, можливо в де-чому ближча до правди, але рівно ж не без „темних місць”.

Четверта версія говорить, що Мулькевич передав рукописи для... „виправлення мови” (пригадуємо, що в сфальшованому до непізнання творі „Син України” також „виправляв

мову" відомий Орел) „чи не Дубровському в Парижі" і там той рукопис запропався на довгий час. Щойно по довгих зусиллях у травні 1948 року пощастило цінний рукопис віднайти, і автор, що перебував на той час у Швейцарії на лікуванні, з новим запалом взявся до праці над його закінченням, але не встиг його закінчити, бо смерть забрала його передчасно з цього світу 13 жовтня 1948 року. Виконавець останньої волі покійного єпископ Євген Бачинський передав рукопис „Останнього Пророка", разом з іншими паперами пок. Л. Мосендза, через польського діяча Стемпковського до Мінхену, де те все попало в руки Миколи Лебеда на дальших кілька років (12).

У цій (четвертій) версії є прізвища осіб, яких не називають попередні версії, але треба зазначити, що в **кількох** листах (автентичних) Л. Мосендза говориться всюди про передачу рукопису (а не машинопису) для **перепи́сання на машинці**, а не для „виправлення мови". І мову нашу Мосендз знав, отже питання, чи могла бути в тому потреба. В листі („цензурованому") до Іваниса, датованого 3/IV 1948 року виразно стоїть: „т. зв. „редактор" Мұлькевич у Брюсселі дав його **перепи́сувати** у Парижі. **Перепи́сувач** попав під авто... капут... і це мене дуже вразило." Щойно в травні 1948 року одержав Мосендз свій рукопис назад, але третю частину твору він почав писати рік перед одержанням перших двох частин (у 1947 році), а в наступному році (1948) почав писати четверту частину. Покищо ніхто не може перевірити „міркувань" Кравціва що-до третьої частини, а тим більше що-до четвертої частини, **однак кожний може ствердити, що вигадки Кравціва що-до зміни поглядів Мосендза цілковито суперечать тому всьому, що писав сам Л. Мосендз у довгому листі, датованому 13/VI 1948 року, це б то вже по написанню третьої частини, підчас писання четвертої, рівно чотири місяці перед смертю.**

Щоб приховати цілковиту неймовірність своїх вигадок про зміну поглядів Мосендза, Кравців мусів промовчати надзвичайно цікавий зміст того листа, який не лишає сумніву, що націоналіст-„вістниківець" Л. Мосендз до самої смерти не змінив своїх переконань.

Уривок з листа бл. п. Л. Мосендза до В. Макара в Бельгії, з дня 5 травня 1948.

Христос Воскрес!

Дорогий Пане Володимире!

Тільки-но написав я Вам листівку (її прикладаю), як одержав Вашу радісну звістку від 2. 5., що мій **рукопис** „знайшовся”. Це як бачу просто якийсь комплот сс-ів був. Щодо побоювання до пересилки, то це робиться так: посилається рекомєнтовано зі зворотнім потвердженням, яке я тут мушу підписати й п. Шт.*) одержить його в Парижі. Так не пропаде. Я би написав прямо п. Шт., але я його не знаю й прошу Вас написати йому... Дякую Вам.

Я тепер читаю Талмуд, прочитав Йосифа Флявія й свій роман з боку історичного ще зліпшу. Буду тепер працювати, аж-аж. Це ще мої дві надії: побачити надрукованим свій роман і побачити ще дружину й доньку. А далі — я вже можу й „одійти до предків своїх”, як каже Біблія...”

Як бачимо тут рівно ж мова не про „машинопис”, а „рукопис”. Рівно ж і в листі до ред. І. Вараниці (Австрія) з дня 23. V. 1948 року мова про **рукопис**. Нарешті про це ж пише п. Євген Бачинський (Ружемон, М.О.Ро, Швайцарія, Шале „Сімроз”) до ред. Вараниці з дня 24. XI. 1953.

Уривок з листа п. Євгена Бачинського (Ружемон, М.О.Б., Швайцарія, Шале „Сімроз”) до ред. Івана Вараниці в Канаді, з дня 24. XI. 1953.

... Ви питаєте мене про справи пок. Л. Мосендза. З приємністю Вас поінформую, бо знаю, що Ви з ним листувалися до останнього його часу. Я не знав, що він дав Вам повновласть друкувати його речі. Натомість одержав я від його дружини з Братислави листа, в котрім вона прохала передати його **рукописи** „бандерівцям” в Мюнхені, що я і виконав, хоч мав деякі сумніви... Переговори йшли через неб. тепер Петра Демчука, що потім загинув у Мадриді, і Ростислава Шульгіна, котрий тепер в Монреалі. Отже 25 жовтня 1948 р. передав я усі рукописи, що були у мене на перехованню, за протоколом, котрий ми всі підписали і він переховується у мене. Наш спільний приятель Юрій Стемковскі перевіз ті рукописи до Мюнхена і привіз мені власноручне посвідчення від добр. Миколи Лебеда, що він ті рукописи одержав. Отже були перелані такі рукописи:

1. Друга і третя частини повісті „Останній Пророк”,
2. Друга частина повісті „Зябло” (два примірники),
3. Збірка есеїв „Купина Неопалимая”,

*) бл. п. Дмитро Штикало

4. Чорновики поезій, нотаток, нарисів тощо, в оплетенім зошиті,

5. Течка з різними дрібними записками.

Усе писане власноручно Леонідом Мосендзом.

Що з тими рукописами було зроблено і де вони тепер, я не маю жодного поняття! Звертайтеся до зазначеного п. Лебедя, котрого Ви напевно добре знаєте... Я його ніколи не бачив. Розписка про одержані рукописи помічена 21 листопадом 1948 р. Зі слів Мосендза я знаю, що Ви також мусили мати принаймні три його новели: „Великий лук”, „Євшан зілля” і „Поворот козака”. Чи вони були видруковані? А як ні, то де переховуються?...”

Євген Васильович Бачинський

Тут треба зазначити, що досить цікаве світло на злочинну „працю” видавців „Останнього Пророка” і на Б. Кравціва кидають ще такі документи, пов’язані з заявою („Ствердженням”) редактора І. Вараниці і кількох інших осіб, що її підписали: 1. Лист Б. Кравціва до В. Макара і 2. Надзвичайно цікава і яскрава відповідь останнього Кравціву (обох документів маємо фотокопії).

Заява І. Вараниці умотивована тим, що йому — членові „Ділового Комітету”, який видав фальсифікат твору Мосендза, було унеможливлено звірення даного до друку тексту з оригінальним рукописом, а навіть зі зробленим для видання машинописом. Б. Кравців у своїй відповіді, заадресованій до всіх підписавших „ствердження”, а висланій на руки В. Макара, намагається крутіємством представити цілу справу в найбільш примітивному, але зрозумілому і переконуючому для „вулиці” світлі. Мовляв, І. Вараниці хотілося самому видавати твори Мосендза, і тому він покликається на якісь неіснуючі уповноваження покійного автора і взагалі „киринить”, пропонуючи дорожчу друкарню, словом, І. Вараниця для власної амбіції хотів „узурпувати” право на видання тих творів! Не сказано було в листі Б. Кравціва лише, що мали на меті інші (сім осіб!), що підписали те „Ствердження”, і не згадує й словом про те, що в межичасі сталося з адресатом („Українською Трибуною”).

Дуже цікавою є відповідь В. Макара, який викриває саму істоту справи і в чемний спосіб, але не „завиваючи в бавовну”, окреслює ясно поступовання Кравціва. Володимир Макар з

усією силою викриває властиву причину виступу І. Вараниці, а саме: ұзасаднену боязнь, що творчість Мосендза в антиукраїнських політичних цілях буде основно сфальшована. В своєму листі В. Макар стверджує, що він, перед підписанням заяви, „**прочитав** обширне листування Мосендза з ред. Вараницею в цій справі” (автор цієї праці рівно ж бачив ці і інші листи у І. Вараниці і може підтвердити правдивість слів В. Макара). Далі розкриває В. Макар, що Л. Мосендз хотів передати рукописи до редакції „Української Трибуни”, тоді коли вона була органом ОУН під проводом Ст. Бандери. Рукописи передав Бачинський у руки польського діяча Стемпковського, який мав їхати до Мінхену. Він, не орієнтуючися у внутрішніх українських справах, передав їх тодішньому ұповноваженому М. Лебеда у Швайцарії — Євгену Врецьоні („Беран”), який передав то все „вождеві двійкарів”. В своєму листі В. Макар не згадує, що є підстави думати, що рукописи, які зникли без сліду на майже 12 років, не лежали без руху у Лебеда, а і побували в Києві. Не згадує В. Макар про це певно тому, що не мав вистарчаючих незаперечних доказів, і це покищо лишається в сфері припущень. Але в листі В. Макара виразно сказано, що „Ствердження” було викликане не бажанням передати видавання в руки І. Вараниці і тим більше не питанням, у якій друкарні мають друкуватися ці твори, а далеко не безпідставною боязню щодо збереження літературної спадщини Л. Мосендза і палким бажанням, „щоб вона перейшла в українську літературу непофальшованою”.

„Але”, — пише В. Макар — „перемогли ті... яким залежало на „виправленню” тексту творів Л. Мосендза і представленню автора, як людини зневіреної в українському націоналізмі”.

Закінчуючи листа, В. Макар мужньо і ясно стверджує яскраву зміну поглядів самого Б. Кравців і перехід його „на службу групі людей, які зійшли з націоналістичного шляху на манівці.”

(За наведені уривки належить подяка п. В. Макарові, який надіслав наведені відписи цих уривків авторові.)

Далі подаємо в цілости, без найменших змін, листа Л. Мосендза з дня 13/VI 1949 року.

ЛИСТИ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА

Лист Мосендза до автора цієї праці з дня 13. VI. 1948 р.:

Вельмишановний Пане Професоре!

Перед кількома днями я одержав кілька книжок різних авторів, ще „Вежі”, пару чисел часописів і лист без підпису, все зазначене відсилачем п. Гармашем. Є мені незвично відповідати на непідписані листи, але обсяг книжок і листа змушують мене, не дозволяють мені мовчати, тим більше, що авторів книжок (хоч і многопсевдонімному) мушу скласти свої гратуляції й щире признання. Для мене, правда, нічого немає в них нового з ідейного боку. Але знаючи русинсько-малоросійський загал нашої еміграції, гадаю, що Ваші публікації найпотрібніші. Їхні теми актуальні, їхнє становище безкомпромісово-національне (аж на Хвильового) їхня мова прекрасна (аж на той нещасний інструменталь животний) і їхній стиль високо-культурний і пристрасний. Всі книжки справили мені приємність. Усіх тих осіб з мюнхенського парнасу і ще інших, я знаю добре, може де-кого аж більше, ніж їм приємно. Тому мені ніколи не приходило до голови ані бути членом МУР-у під керівництвом „потомственного почетного альфонса” ані друкуватися поруч косачів і інших багрянородних прохвостів у різного рода архітектурних повіях, хоч, як мене туди заманювали. Криза нашої духовости все повставала не від браку талантів, а від браку людських і національних характерів.

Що Маланюк написав свою статтю *contra* Лясковець* — не дивуюся. Маланюк напише все, що йому замовлять, прикриваючись ціле своє життя „аполітичністю поета”. Його паном є його обжерство й трусливість та хитрість талановитого унтерофіцера, що при всіх командирах роти залишається „каптенармусом”***. Його стаття порожня, як і вся його під Блока роблена „степова Геляда”, „жінка-полонянка-рабиня” й „шовкова сталь” новітнього „вождя”.

„Дівніч”*** має рацію, коли каже, що Мосендз здурів. Але Мосендз здурів не сьогодні, чи перед роком. Мосендз здурів перед 30 роками, коли в рядах української армії стояв голий, босий і вошивий проти Фітільових, з керенками**** в кешенях, Іл'їчом у голові, зрадою в серці й „товаришем з буряних літ революції — наганом*****” у руках. Мосендз бо-

жевільний, бо в дезертирові, зрадникові, катові, трусові й моральному нулеві — Фітільові не знаходить нічого, що б оправдувало цього гістріона й паразита як людину й громадянина України (хоч і не українця). Мосендз божевільний, бо має тепер відвагу вірити в Бога й не вболівати над чортом, навіть коли того покарає його пан-сатана. А тому, що Мосендз божевільний, то він ані такий випасений як Маланюк, ані не має стільки зелених як „пан президент“, ані не пройшов безжурно Колими й Амури, щоб щасливо отаборитися в Мюнхені, як відомі тигрохапи. На щасливій еміграції він придбав лише вірних друзів — баціль К. і навіть не придбав стільки шістьяків, щоб мав скільки потребує на порто. „Дівніч“ не помиляється...

— Яка заслуга, що Хвильовий учився у Донцова? Чи не вчився Ленін у Клявзевица й у Сореля? І в Макіявелі? І в Low-a — Всі ці розмови про Хвиль. „впливи“ нагадують мені рапорти „чиновников особих порученій“ при губернаторах. Рапорти, що починалися словами... „с одной стороны нельзя не согласится, что...“ потому йшло пару сторінок „крючкотворства“, а кінчалось... „но с другой стороны нельзя не признаться, что“... та знов фіра „словоблудія“, а все розраховане на замакітнення і так уже замакітнених русинсько-хахляцьких мозків. „Врагу своєму віри не даждь“ повчав колись митроп. Іларіон, а завданням усіх цих малоросійських чиновників лише є „творити віру“ цьому московсько-хахляцькому покручеві.*****

— Я не поляк, хоч походжу з українсько-польсько-литовського роду, без краплі московської крові. Хтось від когось мусять походити, й я не соромлюся, що мої предки билися проти тевтонського ордену, проти москалів і багато їх упало „в чесному бою“, а не захищаючи Москву, як унтер-офіцери, чи підбиваючи Кавказ або Бухару. Родоводом заосмотрювалася

* псевдо Мосендза. ** завідуючий господарчою частиною сотні. *** Дівніч — так пише Мосендз, виводить це псевдо не від українського — „дивний“—„чудний“, а від московського „дівний“—„чудовий“. **** „керенкі“ так звалися популярно банкноти московські випущені Керенським. ***** великий револьвер, вживаний в московській армії і чекістами при розстрілах. ***** Мосендз тут полемізує з адресатом, від якого одержав книжку „Трагедія Хвильового — трагедія молодого покоління“. Автор її цілковито змінив свій погляд у книжці, виданій в Америці („Що нам дав Хвильовий?“ ст. 225) на негативний, бо лише в Америці дістав усе друковане ним після каяття. Отже Л. Мосендз мав рацію.

навіть добра свиня, а не то що людина; й те що мої предки були литвини й поляки — ще не є ганьбою. Ганьбою було би, як би моя душа кінчалася на „ський”, як нікчемні душі тих фітільовщиків, що хоч і є „енками” по расі, але мають душу на „оф”. Не роблю собі зі свого роду предмету гонору, бо це не моя заслуга. „Кожен сам собі предок” казав Наполеон, але я все таки настільки добре знайомий з біологією, щоб не нехтувати даними менделізму та генетики й для людського роду, а не лише для щурів, свиней і перегонових коней чи племінних биків. Ну що ж! Для наших „соці” це є книга за 12 печатками й тому в них Фітільов українець, Клен — німець, Мосендз — поляк, лише Каганович і Ленін — наші...

Ваша книга про московську політику — „Біла книга” мала би ще більшу рацію, як би вона була написана по-німецьки, чи по фр. чи англ. Тоді би її видали наприклад у Шв. Для емігр. лише — шкода праці, бо ті дані для чужинців. — Дозволю собі одне принципове зауваження: українське суспільство (тут і там) потребує не лише, щоб йому ставити перед очима криве дзеркало його малоросійства і рутенства. Таке дзеркало хоч і потрібне, показуючи, яким не сміє воно, те суспільство, бути, але психологічно все спонукує того, хто дивиться, наподобнювати криву свічадну пикю. Відомо, що в школах і на фабриках не сміють бути плякати з малюнками „як не треба робити”... Такі малюнки викликали колись збільшення нещастя, бо в примітива викликають охоту до наподібнювання. Тепер дають плякати лише з малюнком „як треба робити”... Чи не тее ж потрібно і у нашій історіографічній й історіософічній публіцистиці й літературі?

Чи надмірне виття про бродників, зрадників, фітільових, соці- й фолькс-москвинів не є так якось трохи недоцільне? Чи не краще було би звернути увагу нашого суспільства на еміграції на величезні звязки наших предків з великою західньою сімєю? Уніяти це роблять уже, але в них це виливається в пропаганду Кунцевичів, папства й ріжних обскурних римських „мүфтіїв”, од яких Україні було стільки ж користи, як від С. Яворського. Ми нічого, чи замало, знаємо про велич нашої протиунійної боротьби, про наші звязки з заходом, університетами, дворами, князями. І сидять ці „хахли й рүсини” вже по 3 майже роки коло бібліотек, коло університетів Європи й жують досі Фітільових, Пушкіних і коли гово-

рядь про Захід, то з другої руки такого „москаля” Вайнберга або Курочкіна... Ходять по-під чужі бібліотеки, а собі позичають взаємно потріпані томи якогось „оф-а” або дебатують про вплив Белінського на татарського хана чи навпаки... Жалюгідне племя!... Гадаю, що мій погляд ще й тому має рацію, що любов до батьківщини ніяк не є продуктом розуму, але чуття. І гордість над минувшиною моїх предків заставлятиме мене ще палкійше бажати найблискупішійшій будуччини для моїх нащадків. Я знаю. Ми маємо досить того, що могли би ганьбити і *"difficile est non satiram scribere..."* Але подивімся як зрозуміли позитивність літературних і публіцистичних навітлень англійці! Немає на світі літератури з більшою кількістю позитивних типів, як англо-саксонська й немає другої під тим оглядом убогійшій як московська. Большевики тепер це зрозуміли й керують її в русло „советской” додатності типів. Що дають наші письменники й публіцисти? Правда, для цього треба трохи більше таланту ніж Самчук, більше чести ніж Косач і менше тупорилої самозакоханости ніж Маланюк... Але почати треба, треба! Наші князі, що не лише горланили й талаланили* „по МУР-ах”, не лише творили український націоналізм язиком, але й ділом, наші святі, що любили Бога чином печерських малярів, лікарів, будівничих, а не чином безглузлого стовпництва Москви, наші митрополити, наші козаки, наші купці... Яка величя й могутня картина... До 1918 р. я був російським (не малоросійським) патріотом. За 1 місяць з мене був український націоналіст. Бо прочитавши історію Грушевського, доти незнану мені, я захлиснувся від величчя того народу, з якого пішли мій дід, моя мати, мій батько, серед якого жив, виріс і якого доти не смів знати я... У Вас є гострий стиль, є переконливість, є барвистість... Залишіть переконувати малоросів або галицько-лодомерських муфтіїв. Пишіть для чужинців і пишіть для українців. Шлях студій Борщакових, спомини про Україну чужинців, відшукані аспекти сили, мужности, чесноти людської й національної в наших предків зроблять нам більше користи, ніж боротьба з Дівнічами. Бо інакше заллють нас Аглобліни Леванідовими і іншою „дряньню”! — За адресу проф. Герасименка дякую, хоч її й не потребую. Що я йому буду писати? І навіщо? У пріоритеті Ваших думок я не збираюся сумніватися, а на велику переписку не маю ані здоровля, ані часу, ані грошей.

Відповів же Вам так докладно, бо Ваші книжки заслу-

говують подяки й найліпшої уваги. Як-що можете, то я був би Вам щиро вдячний за I том „Історичних нарисів”**, що їх одержав лише другий. Бажаючи Вам багато здоров'я („Дай Боже здоров'я, а месть буде” казав князь Ізяслав), залишаюся з пошаною, Ваш відданий Мосендз”.

Пояснення: Як з листа бачимо Л. Мосендз написав цього листа по одержанню книжок, написаних автором цієї книжки, і листа без підпису. Книжки були всі під псевдами, а лист — непідписаний цілком. Пок. Л. Мосендз, написавши наведеного попереду листа на адресу подану на пачці з книжками, хотів усе ж довідатися, хто є автором, а те, що в книжках було уділено дуже багато місця відносинам в УССР, а зокрема зміст „Білої Книги” був того роду, що навіть орган Багряного помилився й уважав (див. рецензію „Укр. Вісті” ч. 5, 1948 р.), що автор перебував увесь час між двома світовими війнами в „УССР” і все, що описує, бачив на власні очі й пережив особисто, то тим більше природним було таке ж припущення Л. Мосендза. Тому Л. Мосендз не тільки пробує довідатися, хто ж є автором книжок, і звертається до де-яких осіб з відповідними листовними запитаннями, але й між іншим у листі до редактора*** з дня 20. VI. 1948 р. (це б то писаному тиждень пізніше) пише таке: „Я одержав несподіваного (й без підпису) листа від Р... Також багато книжок. Книжки дуже добрі. Лист кумедний. Чи то я вже відвик від східняцької маніри епістолярної, чи то автор ще не навчивсь на європейську! Але я відповів. Тільки чого він такий переляканий?” (фотокопію листа далі подаємо) Очевидно, вражіння „переляканості” викликали у нього не псевда (він у цьому листі сам пояснює, чому мусів і він виступити під псевдом „Лясковець”), але ті передбачання автора про наслідки інфільтрації „фітільовщиків” у всі наші установи, яких тоді Л. Мосендз, як і багато інших не тільки не передбачали, а й коли б їм показали „досягнення” за останніх ряд років — не були б повірили, що таке могло статися.

Листа написаного ще два дні пізніше (з 22. VI. 1948 р.),

* „талаланити” від московської однорядної „гармошки”, яку звуть москвини „тальянкою”, отже — вигравати на московській „гармошці”.

** Мова про перше видання „Історії українського народу” Р. Млиновецького, яке було в двох книжках і мало підзаголовок: „Нариси з політичної історії”.

якого фотокопію далі подаємо, писав уже Л. Мосендз не до аноніма і не до псевда, бо вже знав, хто є автором книжок. Ось зміст того коротенького листа, якого Л. Мосендз написав готуючися вже до поновної операції й не знаючи, що судилося тому листу бути останнім...

Вельмишановний Пане Професоре!

Дякую за Ваші листи від 29.VI.** й за книжку, які я одержав учора. Ваше письмо легко читається й не справило мені труднощів. Як-що би хотіли щось видати в Швейцарії — зверніться на адресу *Thomas Verlag, Zuerich*, піславши й рукопис. Ціну вони назначать самі, хоч не чекайте щоб, вразі прийняття, було більше як 150—200 долярів, ц. т. 600—800 шв. фр.*** Наскільки мені здається, то це буде прийняте. На жаль, я Вам нічим у цій справі допомогти не можу, хіба що потому поладнати грошову справу. Бо всякого роду публіцистична чинність тут суворо заборонена. Що тут говорити багато про Хвильового! Фітільовщикам потрібний божок, от його й пропагуватимуть. А на еміграції Хвильовий не залишився, бо справді не мав чого тут робити. Амбіції йому не дозволяли взятися за науку, сісти на лавку, а так учора він, хоч і анальфabet на-свистаний, серед ще гірших анальфabetів і неуків *persona grata*. „На без..... і — соловей” — кажуть його земляки. Бідна Україна!... — Дякую за привіт од д-ра Корнилова. Вітайте його. Скажіть, що чекаю на торакоплатину, а поки лежу й дивлюся на „голубу Савою” — вона в мене перед очима (До речі найбільш занедбаний і відсталий кут Франції. Навіть і символи москаль* вибирає по собі). Вістки про моє напрошування до ЛНВ є значно перебільшені. На всі залицяння до співпраці я все відповідав, що не бачу для неї підстав, не знаючи ані редакції ані співробітників. Може це в Мюнхені й зветься „напрошуванням”. Бажаю Вам здоров'я й успіхів в праці. Ваш відданий Мосендз. P.S. Мені будуть робити операцію, я прошу поки мені не писати”.

Ми вгорі подали **повний текст** першого листа, фрагмент з другого (цілість на фотокопії) і цілого третього листа.

** в оригіналі 29 поправлене на 19.VI, очевидно, що не можливо 22 відповісти на листа з 29! *** автор на згадану адресу не вислав нічого, бо не мав чим оплатити переклад й видрукування на машинці.

* Мова тут про Фітільова-Хвильового, який звав Україну „моя голуба Савою”, підкреслюючи тим, що Україна — лише провінція.

З листів бачимо, які „приятелі” Л. Мосендза читають про нього відчити й можуть опинитися в редакції, що „редагуватиме” його спадщину. Всі листи — належать до **останніх** листів написаних Л. Мосендзом **перед смертю** і є важливими документами, які стверджують, що **Л. Мосендз був і лишився безкомпромісовим українським націоналістом і „вістниківцем”** та засуджував гостро тих колишніх „вістниківців”, що скочили в „МУР-івську гречку”, а потім покотилися по похилій площі в бік „новошляхівства”. Вони ж дають цікаві дані до **непідробленої** біографії письменника.

ЛИСТ РЕД. І. ВАРЕНИЦІ ДО АВТОРА ЦІЄЇ БРОШУРИ

Торонто, 21 липня 1960 р.

Вельмишановний Пане Професоре!

Дякую за Вашого листа і зацікавлення справою Л. Мосендза. Ваші припущення в „Нарисах” були правильні. Проте справа ця досить складна і довга, щоб можна було листом дати про неї належну інформацію. Саме складність справи використали люди Лебеда і противники націоналізму і опоганили пам'ять Л. Мосендза, зробивши з нього якогось націоналкомуніста, хоч це не виходить навіть із зміненого і підправленого твору. Люди без совісті і громадської моралі. І в тому найбільшу роль відіграв не хтобудь, а український поет і пластун! Це просто гидь і скандал.

Щодо самого Комітету для видання твору, то особовий склад того Комітету говорить сам за себе. Голова інж. А. Шумовський, мабуть знаєє його, людина без політичних і всяких інших переконань, духовий малорос, проф. Іванис — „кубанец”, що українства держиться з утилітарних мотивів, Янішевська і її сестра Плітас — соціялісти, Пастернак — це така пані, що на саме слово „бандерівці” тратить притомність, інж. Підгайний двійкар — заступав Лебеда, бо той постійно в Нью Йорку, пані Садовська-Нетефор, мабуть дещо також знаєє. До контрольної комісії попросили ще інж. Селешка — товариша Мосендза і маляра М. Левицького, який намалював образ для розигри на потреби видання. Одного багатого чоловігю з давніх канадців узяли, щоб придбав грошей на потре-

би видання. Він бідака ніколи не чув про Мосендза. Взяли також голову ЛМКлюбу, в тому часі паню Г., також, щоб допомогла зібрати гроші. Вона одначе, побачивши „роботу” комітету, відійшла на бік.

Одним словом все було підготовано заздалегідь, щоб рятувати Лебеда, який перетримав у себе 10 років твори, і лише коли я звернувся до нього листом спочатку 1958 р. з запитом, що він думає робити з творами Мосендза, який уповноважив мене за життя видавати його твори, як свого друга, земляка, однолітка і навіть свояка та товариша з українського війська, тоді Лебедь поспішив створити комітет...

Цей комітет, що його я назвав „байрат” Лебеда, допоміг тільки видати твір, але рукописи далі держить у себе Лебедь. І цікаво, що **ніхто**, крім Б. Кравціва, який „виправляв” рукопис, чи радше машинопис — **копію з рукопису**, порівнюючи з рукописом, **ніхто з членів комітету оригіналу рукопису не бачив**.

Найважливіше, що вони викинули цілу романтичну сцену із третього тому, а в слові написали, що ніяких змін не зробили!

Про всі ці справи я буду писати у пресі. Отже справа складна, і було б добре, якщо б Ви могли бачитись зі мною особисто і переглянути листи (біля 100) до мене від Мосендза і все інше листування в цій справі. Тоді лише могли б Ви знати, що і як писати у цій справі. Чи колись не будете в Торонті? Якщо будете, дуже прошу зайти до мене.

Іван Вараниця

Примітка:

Автор листа в одному помиляється, а саме, що „все було підготоване заздалегідь, щоб рятувати Лебеда”. Лебідь не є аж такою особою, що хтось робив би стільки заходів, щоб його „рятувати”. Лебідь лише „пішак” на шахівниці. І затримка рукописів і інше — це не його ініціатива, він — маріонетка. Метою є компромітація і ліквідація всіх слідів українського націоналізму, який починав набирати сили між двома війнами. Метою було доказати, що наче б то всі, хто його ширив, — відцуралися його, побачивши його неправильність, і отруїти його джерела. (З цією метою були фальшовані навіть твори самого Донцова).

**УРИВКИ З ЛИСТІВ Л. МОСЕНДЗА ДО РЕД. І. ВАРАНИЦІ,
ЯКІ, НІКИМ НЕ „ЦЕНЗУРОВАНІ”, ОТЖЕ БЕЗ СУМНІВУ АВ-
ТЕНТИЧНІ, ЛАСКАВО ДОЗВОЛИВ АДРЕСАТ (РЕД. І. В.) У
1960 РОЦІ ПЕРЕГЛЯНУТИ І ВІДПИСАТИ РЯД УРИВКІВ
АВТОРОВІ ЦИХ РЯДКІВ**

Лист з 21/X 1947 року.

„Донцов зробив стільки, як ніхто інший і перед нашими „соцями” його треба боронити, але нам всетаки треба знати, що за його діяльність в 1939–1943 р. йому належить ся шовковий мотузок”. (Попереду, на властивому місці, було зясоване, про що мова, і помилковість цього „засуду” Р.З.)

„Донцова ще й тепер бояться, навіть „коли спить — без палиці повз не ходять”.

Лист з 15/III 1948 р.

„Пропав мій роман „Останній Пророк”, що Ви читали. Теж духовний брат Білинського. Ні, з галичанами неможливо співпрацювати.”

Про „МУР”: „А що створили такі літературні цуцики, як Косач, і така моральна кваша, як Самчук? Брак характерів, а не брак талантів — от наша криза...”

Лист з 22/III 1948 р.

„Читав я одного листа Донцова. Відгризається старий тигр, але все таки зуби вже трохи тупі. Порušив їх у період 1939–1943. Зайвий доказ, як до високих слів потрібні ще й високі діла. Пережив себе тигр. Але в Канаді ще буде проти большевиків воювати.”

Лист Мосендза з 23/IV 1948 р.

„З „Літаврами” то Ви знаєте, що мене втягнув до них Романенчук. Я відповів, що лише тоді, коли не буде там Дівніча. Замовк. Бачите, що за прохвост!

З Канади одержав відомости, що старанням КУК-у і т. зв. „отця” Кушніра з Канади вислали Донцова. Що за низькість! Я знаю, як підло до нього там поставилися галицькі попи, які його цькували. Але щоб аж таке! На спілку з комуністами! Одначе почекаю ще подробиць. Може це ще лише щось не

так. Бо аж у таку велику підлоту мені не віриться! І кого? Підлі, низькі хроби, що не варті Донцовського плювка!”

Лист з II/VI 1948 р.

„Мій „Куш палаючий” був не в О.Н., але в „Нових Днях” від січня 1947 року... Я ще раз переписую свій роман і пішлю до Мінхену. **Куди інакше?**..... Дуже просив би також послати листа до редакції „Нов. Днів” *) Там сидять справжні прохвости. Я їх уколів не без причини: вони також мене не навидять (але речі — друкують).”

*) „Нові Дні” — малий „таборовий” тижневик

КОМЕНТАР ДО НАСТУПНОГО ЛИСТА І ПОПЕРЕДНЬОГО:

З наведеного видно, що Мосендз чудово орієнтувався в тому, хто саме гуртувався в „Нових Днях”, знав, як вони до нього ставляться, але будучи макіявелістом (що також видно з поглядів висловлених в уривках **автентичних** не „цензурованих” листів уважав мету (друкування своїх творів) вистарчаючою для виправдання своєї співпраці з „справжніми прохвостами”, які його „також ненавидять”, як і Мосендз їх. Тут слід для порівняння подати уривок з „цензурованого” листа до Шумовського, **писаного в тому ж періоді**, який цілковито різниться своїми ідеями, висловлюваними в інших листах, і стилістично, але збігається з тим, що тоді проповідували вороги українського націоналізму. Ось цей уривок:

„Ви говорите про недоговореність Донцова. Маєте рацію. Мабуть у моїм романі знайдете відповідь. Бо мірилом річей є людина і завжди людина.” (Цю матеріялістичну „філософію” проповідував „Ю. Шерех” на сторінках альманаху „МУР”-у, на стор. 152. Р. 3.). „І ніколи не можна досягнути **добробуту людства** злочинними засобами. Ціль ніколи не освячує засобів, і коли наші націоналісти забудуть про це, — буде з ними великий капут... Любов до України велика річ, але треба усвідомити, навіщо нам тая Україна потрібна. Бо як-що в ній запровадимо своє НКВД... **то чи варто мати таку Україну?**”

ДАЛЬШІ ЛИСТИ НЕЦЕНЗУРОВАНІ:

Лист Мосендза до І. Вараниці з 28/VII 1948 р.

„Як-що Ватикан міг мати конкордат з безбожником — Гітлером і його єпископи писали йому вірнопідданчі листи з „Гайль Гітлер“, чому так не може робити і патріярх „всієї Русі“?”

Лист з 1948 року:

„Ніколи мені не приходило до голови пишатися тим, що я православний. Самі знаєте, яка в мене родина. Але коли тепер наші починають говорити також словами римських муфтіїв і хочать в мене вмовити „бучком“, що папа є гауляйтер самого Христа, — це вже ні! Цьому я не піддамся нізащо!... Я виріс у мішаній родині. Моя родина теж мішана.”

Лист з II/X 1948:

„Ви висловлюєте побоювання, що канадійські українці занглізуються. Я думаю, що це їхня доля, й нема чого їх жалувати. Знайте, кожна нація складається з „козаків” і „свинопасів”. Хто були ті, що колись пішли до Канади? В більшості — „свинопаси”. Яка сила їх гнала туди, крім голоду? Це не була еміграція, як тепер, що уявляє собою рештки „подоланців”, переможених. Це були просто ті, яким не вистачило вдома масних горшків... Але такими повна Україна і ніколи не буде мати в них недостачі... **Лише щоб не занглізувалися швидко ті, які тепер попадають до Америки. Бо їхня повинність є мобілізувати „тумів” і допомгти їм скерувати їхні українські почування на користь нашої Батьківщини. А коли буде вільна Україна — пощо вони їй здалися? Хай живуть і множаться по Канадах, обростають салом і контами...**”

Уважна аналіза висловлених у цих листах без найменшого сумніву автентичних думок Леоніда Мосендза не лишає жодного сумніву, що до кінця свого життя він був справжнім, таким як у 1927 році, українським націоналістом.

Але не зашкодить подати ще один доказ, щоб краще усвідомити собі, які підступні і негідні довіря були „цензори” спадщини Мосендза.

СВІДЧЕННЯ М. ЛОМАЦЬКОГО

У видавництві І. Тиктора в Канаді у 1951 році появилась збірка чудових новель Л. Мосендза під спільним заголовком: „Людина покірна”, а в передмові до неї читаємо: „уже змалку Мосендз одержав дуже дбайливе національне виховання, бо родина Мосендза належала до найсвідоміших українських родин, а „Кобзар” Шевченка, нелегального, згл. забороненого одеського видання, був поруч інших українських книжок, неначе національною Євангелією їхнього дому.”

Автор цих рядків тоді ж у листі до Тиктора запротестував проти ширення казок про Мосендза.

Згодом вишукують „цензори” і редактори літ. спадщини і листів Мосендза, якогось П. Чупруна, якого роблять виховачем Мосендза, і вже пишуть, що йому він завдячує і свою національну свідомість і освіту. Потім зголошується п. Іванис на свого роду опікуна Мосендза, якого „порад” він у всіх важливих справах слухається.

У цій нашій передмові ми вже звертали увагу на те, що сам Мосендз у своєму листі пише щось цілком протилежного, а також згадували про статтю-спомин пок. письменника М. Ломацького, яка була згублена, і про пригадки (листовні) Ломацького про цю статтю.

На щастя, ще перед закінченням друку цієї книжки, той спомин пощастило знайти, і ми маємо змогу його помістити тут цілого, без найменших змін, а також подаємо фотокопію закінчення того спомину, писаного Ломацьким власноручно, щоб не було сумніву в його автентичності.

* * *

М. Ломацький

ЛЕОНІД МОСЕНДЗ

Про це, що знав про Л. Мосендза, мовчав я — був би це й у могилу зі собою забрав... Цінив же я дуже високо. Його твори й твори Юрія Клена були для мене безцінним скарбом, — були й залишилися по сьогодні.

На шляху мого життя світила й не погасла „трійця”: Донцов, Клен, Мосендз. „Волинський Рік” Мосендза знав я напам'ять — він пригадував мені дуже багато з моїх „юних днів — днів весни”, тому то й мотто до моєї „Верховино, світку ти наш” узяв я з „Волинського Року”.

Як сказав я, взяв би був моє особисте знайомство з Мосендзом і те, що знав про нього, зі собою до гробу, якщо б не лист Мосендза до Р. Задеснянського з датою 13. VI. 1948 р. вміщений в „Критичних нарисах” том 7, 1959, а в ньому:

„До 1918 року був російським (не малоросійським) патріотом. За один місяць був з мене український націоналіст, бо прочитавши історію Грушевського, доти не знану мені, я захлинувся від величі того народу”!

Прочитавши це, я почув, що маю розв'язаний рот і можу все те, що знаю про Мосендза сперед 1918 року, сказати тепер.

Та сказане самим Мосендзом потребує де-якої коректури, а саме:

Було це весною 1917 року, — тоді вже Росія була без царя, але фронт у Карпатах держався ще, той фронт проходив верхами східнього Бескиду від літа 1916 року — від часів офензиви Брусілова почавши, напроти німців на високій полонині, Лудовій, стояла російська 38. дивізія — її генерал був Гаврілов, що походив з Кавказу. Штаб 38. дивізії із охоронною ротою і ротою саперів був розташований у великому й багатому гуцульському селі Головах.

У тому селі жив я тоді. Склалось було так, що мене по причині важкої хвороби звільнено було з австрійського війська на неозначений час якраз перед брусіловською офензивою 1916 року, — в Головах отже перебув я від офензиви Брусілова до офензиви Керенського 1917 року.

В штабі генерала Гаврілова було мало родовитих москалів — були там старшини — балтійці, були й малороси, між ними лікар Лівчанівський, який був на мене лихий що з генералом Гавріловим говорив я по-московськи, а до нього тільки по-українськи й то в присутності „самого” генерала, — був там ще й полковник із „малоросів”, який щойно з вибухом революції перемінився у свідомого й завзятого українця.

Вповні свідомим українцем був командант роти саперів Антін Камінський, народній учитель з Волині. Частенько відвідував мене й приводив зі собою старшин, малоросів. Говорив до них насмішливо:

„Глядіть, хахли, тут вам „настояща Хахландія” — по-вашому, по-нашому ж, Україна... Глядіть і думайте”...

А моя хата й та обстановка в ній, були справді суто-укра-

їнські, а найбільшою „прикрасою” в ній була велика, українська бібліотека.

Другим свідомим українцем при штабі був прапорщик Козловський, що походив із Бесарабії. Говорив завжди по-українськи, московської мови не знав.

Камінський мав де-що клопоту й неприємностей, — в його роті траплялося часто що салдати-„хахли” побивали, нераз таки „добре” салдатів-кацапів, за що часом „серчав”, але не дуже на Камінського генерал...

(Пізнійше А. Камінський видав у Камінці Подільському 1919 року книжку своїх споминів із побуту в Карпатах під т. "Pro Patria").

Камінського дуже любили салдати з його роти — $\frac{3}{4}$ українці. Козловський був між гуцулами дуже популярний, — знав він майже всіх гуцулів у селі, — гуцули знали його.

З Лівчанського насміхався Гаврілов, казав, що в нього три „Анни”: орден „Анна”, дружина Анна, а на Гуцульщині найшов собі любку, чорнооку вдовичку, Анничку. Назагал стосунки між салдатами й гуцулами були приятні — передовсім дуже приязно відносились салдати до дітей, а „гуцулята” за ту приязнь приязню відплачувались.

Не лише 38 дивізія, але й уся армія в Бескиді під командою арт. генерала Лечіцького, з походження поляка, складалася в більшості зі салдатів українців — було в ній багато чернигівців, полтавців і катеринославців.

Десь у другій половині травня 1917 року побачив я на своєму подвірі незнаного мені старшину на коні. Старшина молодий, добре збудований, сутуловатий, лише краска обличчя бліда, жовтява, без рум'янців...

Зіскочив із коня, підійшов до мене й представився: „поручик Мосендз”... Відряджений з фронту, що на Лудові, для заготівлі сіна для коней — близько фронту поїли коні все сіно, голодують — вівса теж нема, їдять лише кукурудзу доставлювану з Бесарабії, — питає, де б міг найти квартиру для себе, денщика і чотирьох салдатів, що з ним?

На це сказав йому, що може замешкати в мене в окремій кімнатці, а його салдати в сусідів-гуцулів...

Тут додала моя дружина, що це дуже добре складається — в останніх днях почали появлюватися в селі дезертири з фронту — нападають на людей і граблять їх. Перед двома

днями задусили гуцула Дмитрюка і його дванадцятилітнього синка й пограбили його хату — добре буде якщо поручник замешкає в нас.

Мосендз сказав у дальшій розмові зі мною, що він по званні народний учитель, а родом із Волині...

„Так ви по прізвищі і походженні, та й по мові — говорив зі мною по українськи — не „руській“, а українець” — сказав я.

На це почув я від Мосендза ні так, ні не так... Видно було на його обличчі певну розгубленість і криву усмішку...

Замешкав він у мене — провіянти для нього й денщика приношено зі штабу, але я просив його, щоб харчувався у нас, їв разом з нами, а провіянт давав своєму денщиківі...

Денщик його „з Курської губернії” — говорив завжди нашою українською мовою. Якось повернуv з відпустки прапорщик Козловський і приніс мені повну торбу українських газет із Києва і дуже багато вирізків про українські справи з московських газет.

Розуміється, дав я те все переглянути Мосендзові...

Через кілька днів повертає мені Мосендз ті газети й каже: „Пропала наша Росія”...

На це я: „Ну так що ж — добре, що пропала, розвалилася, тепер повстане наша українська держава!”

Мосендз нічого не сказав на це, скривився і відійшов...

Другого дня показав я йому мою бібліотеку... А було в ній майже все, що коли-небудь появилось друком у українській мові, давнійше й до 1914 року, — були всі видання, друковані на Україні і в Галичині та в Женеві.

Бачив я в очах Мосендза велике здивування... твори всіх українських письменників, велика історія України Грушевського, — „Київська Старина”, всі річники „Літературно-Наукового Вістника”, „Української хати”, „Дзвонів” (Винниченка), „Український Вістник” і т. д. і т. д. Оглядав Мосендз ту мою бібліотеку, але не говорив нічого — мовчав...

Дав я тоді йому Шевченкового „Кобзаря”, щоб перечитав його. Взяв його й пішов у свою кімнатку...

Через кілька днів повернуv мені Кобзаря, а я дав йому до перечитання Грушевського Історію України в московській мові...

Кілька днів сидів Мосендз над нею, а повертаючи її мені,

сказав: „Інтересна, дуже інтересна книжка — я не знав того, що в ній написано, — зовсім не знав того всього”...

З розмов з ним набрав я тоді переконання, що він був „російським патріотом” — його тривожив розвал російської держави й непевність майбутности...

Позатим знав він, хай що тільки підсвідомо, що він не москвин, а таки „малорос-хахол”...

Одного дня отримав листа від своєї дружини... Підходить до мене й усміхаючись якимось дивно й блідо, каже:

„От, бачите й моя баба захворіла на Україну — здуріла, виписує з Києва українські газети; пише що й мені пришле їх”...

На це я аж підскочив з радості й сказав: „Надіймося, що тепер мільйони „захворіють Україною” і, як кажете, — „здуріють”. А навіть і ви теж так „здурієте” — я чомусь певен цього”...

На це Мосендз:

„Дайте мені ще Грушевського — перечитаю його ще раз і над перечитаним подумаю”...

„Читайте й думайте — сказав я. — Заходьте в мою бібліотеку й беріть до читання все, що вас цікавить” —

А лявіна котилася що раз то скорійше...

Почали заходити до мене салдати — сотнями заходили на розмови про — Україну... Ставили різні, не раз дуже цікаві запити, на які давав я, як умів і знав, відповіді... Мосендз стояв не раз при дверях, або сідав і прислухувався нашим розмовам, — сам не відзивався ніколи...

Між моїми відвідувачами була вже більшість зовсім свідомих українців — були вже й націоналісти, просто фанатики.

Найзавзятішим націоналістом був „бухгалтер” Марченко, який не знав зовсім української мови, сміялись з нього полтавці, та він відповідав їм: „абаждіте немножко, я ізучу українській язик і гаваріть буду лучше ат вас!”

Бачив я добре, що Мосендз переживав велику душевну боротьбу — старе заломлювалося в ньому — в „болях і мучках” народжувалось нове...

А тут одного ранку, коли сиділи ми при сніданні, входить його „денщик”, той понад-сороклітній дядько з Курської губернії: „Доброго ранку — каже. — Пане поручнику (нема вже „ваше благородіє”) — як довго будемо стояти разом з каца-

памі за матушку Россею? Вона ж нам мачуха! Наша рідна мати — Україна! Чули, он творяться вже українські військові частини. Я йду туди, ходить і ви зі мною"... Мосендз розгубився — мовчить... Тоді денщик: „Не йдете? Так я іду сам. Здорові бувайте!" й — пішов.

Вийшов я за ним на подвіря, поговорив ще з ним, побажав йому всього добра, попрощався з ним, як із рідним братом...

Мосендз тієї днини ні словом до нікого з нас не відозвався. Весь час ходив і — думав... а третьої днини завізвано його на фронт, на Лудаву...

На прощання подарував я йому „Кобзаря" — мабуть львівське видання і Грушевського „Історію України" в московській мові...

Більше ми оба не бачилися вже... Незадовго прийшла офензива Керенського, а з нею відхід російської армії з Карпат...

Отже на мою скромну думку, в листі Мосендза є деякі неточності:

Не в 1918 р. дістав він в руки Грушевського Історію України, а в 1917 р. і не ... „за один місяць став українським націоналістом", але цей процес переходу з позицій „російського патріота" на позицію українського націоналіста тривав у нього довший час і не без душевної боротьби...

Вийшов я за ним на подвіря, поговорив ще з ним, побажав йому всього добра, попрощався з ним, як із рідним братом... Мосендз хвилювався, що нікого з нас не відозвався. Весь час ходив і — думав... На прощання подарував я йому „Кобзаря" — мабуть львівське видання і Грушевського „Історію України" в московській мові... Незадовго прийшла офензива Керенського, а з нею відхід російської армії з Карпат... Отже на мою скромну думку, в листі Мосендза є деякі неточності: Не в 1918 р. дістав він в руки Грушевського Історію України, а в 1917 р. і не ... „за один місяць став українським націоналістом", але цей процес переходу з позицій „російського патріота" на позицію українського націоналіста тривав у нього довший час і не без душевної боротьби... Не дивує мене, що Мосендз не подав цього в листі — раз, що не писав він своєї автобіографії, а тільки так, мимоходом, та й тільки так, мимоходом, згадує про свій перехід із „російського патріота" на „українського патріота"...

Док. Історичний

Не дивує мене, що Мосендз не подав цього в листі, — раз, що не писав він своєї автобіографії, а тільки так, мимоходом,

згадав про свій перехід із „російщини” до „українства”, друге писав листа того, бувши поважно хворим уже... Але написати це, що подав я тут, спонукав мене власне той його лист — не хотів я до цього часу показувати світові того першого змосковщеного Мосендза, бажав, щоб світ знав тільки того другого, палкого, шляхетного й характерного Мосендза, великого українського націоналіста...

Мих. Ломацький.”

Не будемо спинятися над друкованою у „Тризубі” ч. 2 за 1960 рік статтю Пастернак тому, що в ній: 1) немає нічого нового, а „тексти” взяті з „цензурованих” листів, і 2) мета її очевидна: всупереч правді переконати загал, наче б то Мосендз „зазнав глибокого розчарування в українському націоналізмі і пробував знайти для себе і своїх приятелів відповідь, розчарувавшись у націоналістичному талмуді”, чим наче б то „викликав переполох у рядах організованого націоналізму”.

А „викликати переполох”, по опублікуванню в цій нашій брошурі переконливих матеріалів, може стаття пані Пастернак хіба „у дітей молодшого віку”.

ВІДНОШЕННЯ МОСЕНДЗА ДО ЕМІГРАЦІЇ

А тепер спробуємо дати коротку відповідь на питання, „дипломатично” промовчане фальсифікаторами, а саме: як ставився Мосендз, якому доля судила майже пів життя прожити і вмерти на еміграції, до оправданості масової політичної еміграції, до шукання „нової батьківщини”, замість боротьби з ворогом за Рідну Землю.

Слід пригадати, що Л. Мосендз почав писати вже на еміграції, бо поки кипіла боротьба за державність — він в лавах української армії, на фронті (а не в якомусь штабовому „культурно-освітньому відділі” як де-хто з його критиків) захищав рідну землю від московської навали, жертвуючи Україні свою кров і життя.

Отже Л. Мосендз — письменник-емігрант, який прожив другу половину свого життя на еміграції і, працюючи в лавах тої еміграції, яка дала нашій справі значно більше ніж теперішня „друга” еміграція, мав більше підстав до позитивної оцінки еміграції.

Еміграція, як знаємо, буває двох родів: звичайна (в яку входить і заробкова) та політична.

Оцінку звичайної еміграції (і то не тої, якої джерелом є злидні, яка „з одчаю”, а тої, яку породило захоплення чужими країнами, їх блиском, бажання побачити „інакший світ” і знайти в ньому щастя), — дав Л. Мосендз у поемі „Канітферштан”.

Дяк Гордій, колишній спудей, не може погодитися з безпросвітною нудьгою і безперспективністю життя в забутій Богом і людьми Токарівці і наважується рушити шукати „в якійсь незнаній ще країні” „сповнення всіх своїх мрій”.

Коли він, ще плывучи Поліссям, оглядає села, автор піддає йому такі думки:

„Гай, гай, мій дяче! Час — це жадні гроші,
його тут завше мається досить.
Та ж мудрому однакові хороші,
чи довгий рік, чи блискавична мить.
Гей, пострівай! Бо ж скінчиться мандрівка,
а на кінці напевно вже чека
така сама чужинна Токарівка,
щоб пригорнути блукаря дяка.
А в ній, дякові на старі коліна,
(підтоптаному парубкові й слід),
якась чужа приманлива Горпина
завяже спритно до сконання світ.
І будеш вже привязаний до баби
й не знатимеш — жиєш, чи не жиєш,
бо стане світ тобі ставком для жаби
й увесь його з любовію приймеш:
із комишем, з кугою по-під беріг,
із жабуринням в тихій мілині...
І днів твоїх посуне сонний шерег —
блажених днів в щасливій чужині...
Та як збіліє твій дяківський волос, —
тоді лише на серці зашкребе
й запізнений озветься може голос:
пощо із дому понесло тебе?
Пощо було мінять оте Поділля,
його горбів чебрець, яруг — полинь,
на це поліське трясовинне зілля,
на цю невітшно-сіру далечінь?...”

І тут же вкладає в його голову такі міркування:

„Та це брехня все! Тільки в Україні
такі забуті плеса і міста!
У тім же краю, де пристань берліні,
таких ось місць лише одне із ста,
або й зовсім немає. В чужокраю
все краще, ніж у рідній стороні.
Бо там лише те здійснитися має,
що виділось у токарівським сні.
Вперед, берліно! З Припяти до Висли!
Там ширший шлях, прудкійша там вода!
Хутчий, берліно! Сумнівам, що звисли
тепер ось, підлягти було б шкода!...”

Нарешті наш шукач щастя дістається до Гданська, що є
„вікном”, „воротами у широчінь”:

„де у природи вічному палаці
царює вічно чарівна весна,
де без зусиль, лише за трохи праці,
усім є досталь хліба і вина,
де кожен совісти своєї слуха
і непотрібні людям там суди,
де не пізнав ніхто томління духа
та запитів терпких „пощо й куди”...
І мріє дяк... А пристань вже піднесла
з морських глибин стрункий щогловий бір,
обережно ведуть краплисті весла
берліну у гучний портовий вир.
Які це барви, пахощі і звуки!
Ця розмаїтість в одягах ходців!
Вгорі — від щогол довгі реї-руки,
а долі — стиск юрби і спів морців.”

Далі оглядає Гордій це чуже портове місто і: „не знає сі-
ромаха, на яві це, чи може тільки сні”.

Але цей „сон” потроху розвіюється, бо поет використовує
відоме оповідання, побудоване на нерозумінню чужої мови і
наслідком того непорозуміння перед духовим зором Гордія
пересувається образ величезного багатства людини, яка наче б
то є молодою, щасливою, одружується з красунею жінкою,
а вже на ранок — попрощалася з тим усім — невблаганна

смерть забрала її. Зажуреного Гордія, якого обсіли важкі думки надیبує земляк-приятель і кличе до себе. Підчас чудового обіду приятель зясовує Гордієві непорозуміння і пропонує:

„то йди до мене. У моїй крамниці
пізнаєш торговельне ремесство,
купецькі практики і таємниці,
цілої штуки нашої ество, —
і в світ! А вперта праця й приязнь долі
напевно вже наповнять твій гаман
дукатами і зробишся поволі
як другий — ха-ха-ха — Канітферштан.

Та те непорозуміння вилікувало вже дяка Гордія від нахилу ідеалізувати все чуже і від захоплення чужинними краями, і він відповідає:

„Ні, дякую, Степане, бо пригоди
мої вже дочекалися кінця.
Чого я дороблюсь серед німоти,
в землі, де всі без язика й чуття,
не варт хвилин останньої турботи,
річей останніх людського буття.
Бо це не правда, приятелю любий,
що не людина той Канітферштан.
Мені він був живим, як інші люди,
моїх думок і серця моїх пан!
Він наувив мене, дяка Гордія,
ученого немудрого дяка,
який палац і скарб, яка надія
на мене в серці власному чека.
Вертаюся, Степане, я додому,
щоб там, на межах токарівських піль,
дать геть з душі чужинную оскому,
свої скарби поставити за ціль!...”

Так Л. Мосендз в „Канітферштані” на мову українську „перелицьовану” наче б то зілюстрував слішність даного ним, як апограф, вірша Г. Сковороди:

„Проживи хоч триста літ,
покори хоч цілий світ, —
що тобі те помагає,
если внутр душа ридает?

Обійди земной весь шар, —
будь усім народам цар, —
що тобі те помагає,
если внутр душа ридає?”

але в „космополіта” Сковороди не наголошене в цьому випадкові значіння рідного краю і свого народу. Мосендз не лише поставився негативно до тенденції ідеалізованню всього чужого, не лише неприхильно поставився до непосидючого, до ідеї „хай гірше, аби інше” (міркування з приводу Полісся), але й виразно наголосив момент національний... З його поеми випливає ідея:

„дать геть з душі чужинную оскому,
свої скарби поставити за ціль!...”

Тим самим Л. Мосендз стверджує, що уважає неоправданою і безкорисною „звичайну” еміграцію, шукання в чужих краях „синьої пташки” щастя. Те щастя, на думку нашого поета, як і на думку Метерлінка, є в нашому рідному краю, в нашій рідній хаті, в нашому серці, лише треба вміти його бачити і цінити.

Та багато цікавішою є відповідь Л. Мосендза, який прожив половину свого життя на еміграції, як політичний емігрант, на питання оправданості політичної еміграції. Вичерпуючу відповідь на це важливе питання знайдемо в творі написаному раніше ніж „Каніферштан”, а саме в 1933 році. Маємо на увазі прекрасну ліричну драму „Вічний Корабель”.

У цьому творі використав автор відому широко легенду про „летючого голляндця”, легенду, що її вже не один письменник використовував для свого народу.

Твір Л. Мосендза є безперечно оригінальний і саме тому мусимо тут коротко переказати і його зміст.

Дія починається в старому голляндському — Брюгге, а кінчиться на водах „Океану”. Доба — кінець XVI віку після замордовання Вільгельма Оранського (якого звали тоді „Мовчазним”) — правителя вільних Нідерляндів.

Починається драма звісткою, яку одержав поважаний в Брюгге заможний купець Ганс ван Лоос з Еспанії про те, що звідти вирушили війська, які мають своїм завданням повернути під еспанську владу Нідерлянди і запрягти їх у важке ярмо.

Ця звістка змушує ван Лооса зажуритися і наводить на нього сумні думки. Та цю ж звістку приніс з міста і син ван Лооса — Кляас, зі слів якого видно, що місто сприйняло її не так песимістично як ван Лоос, і кинулося готуватися до важкої боротьби, мріючи про остаточну перемогу.

Ван Лоос не вірить у перемогу, бо „немає Мовчазного”, немає провідника, а „де немає голови”, там рук — замало”. Зневіра старого ван Лооса є глибока, і він майже певний, що доведеться знов побачити „вогні авто-да-фе”. Він не вірить в реальні наслідки ентузіазму частини співгромадян, і ця зневіра ще міцнішає, коли він довідується від сина, що ще не зібралась збройна сила”. Він знає, що:

„В шинках — натовп, в домівках — плач,
гуртки — чутки... і зрада може...”
..... із безладдя
усе наш нарід починав!
Й коли бувало, що діждав
кінця щасливого, — знаряддам
ставав чужим!”

Свій скептицизм передає він і синові, який взагалі є людиною, яка сліпо слухає батька. Батько — голова роду, і він рішає всі родинні справи. Тому і в цьому випадку він приймає сам рішення, якого відразу не каже, лише наказує родині „збиратися в далеку путь”.

Рішення своє він хоче рівнож у магістраті на нараді, що призначена на вечір, оповістити і прихилити до нього всіх міщан. Це рішення — емігрувати. Ван Лоос надіється, що:

„... може Бог ласкаво приведе
нову нам батьківщину оглядати,
і може сонце волі нам зійде,
якого ми ніколи вже не стратим!”

Як показує нам поет у сцені другій, яка відбувається у магістраті, думки ван Лооса не були аж так неузасаднені, бо перший бурмістр виступає з промовою, в якій захвалює „добрі

часи", коли був „добрий торг" і „багатіло Брюгге" під владою еспанців. Він каже:

„Чужі над нами панували
і багатіли в нас чужі?
— Але, добра всім вистарчало
в боях не гинули мужі..."

і в своїй промові підсовує думку капітуляції.

Перший радник рівнож пропонує зустріти еспанців хлібом і сіллю. Але другий радник протестує, оскаржуючи першого в зрадництві, і закликає до боротьби. Голоси поділяються і явним стає, що немає одної думки. Тут надходить ван Лоос і йому дають слово.

Ван Лоос, не шкодуючи демагогічних засобів, намагається залякати зібраних і закликає:

„лишити Брюгге! За морями
шукати місць знов для стін
Нового Брюгге!

.....

А ви в цю хвилину
ви таємницю маєте почути,
що давно я беріг: я знаю путь
в далекий край пресбитера Йоганна..."

Легендарну цю країну змальовує він, як земний рай. Хоча й чути окремі голоси протесту, та більшість схиляється до ради Лооса, який має завтра всіх готових до мандрівки зустріти там же.

Та проте від початку не всі годилися „без опору" покинути місце, що „їх наші предки освятили".

У власній родині зустрічається ван Лоос також зі спротивом. Дружина ван Лооса перша рішуче заявляє „мій дім у Брюгге. Це місто я не залишу! Тут умру!" Вона нагадує чоловікові, що в цій землі поховано двох синів і доньок двох, що тут же спочивають „батьки роду", і кінчає словами:

„..... Ти собі іди!

Та це ганебний буде вчинок
лишити край батьківських могил..."

Під тиском чоловічих домагань вона змягчує ці слова, але не міняє своєї постанови і твердо повторює:

„Не хочу іншої вітчизни!"

Тоді ван Лоос наказує дітям самим лаштуватися у путь, але його донька, яку зве Мосендз „Майбутністю весни”, лишається, бо лишається її наречений **боронити місто** від еспанців. На увагу батька, що наречений ще не чоловік її, відповідає:

„Батьку, це байдуже!

Ми присяглися, що навік
не кинем **Фляндію!**...

.....
нас кличе **Фляндрія** до чину!
А впаде **Ян** — я за нього!
Я стану, **фляндрська дівчина!**
Ми не одні! Нас тисячі!
Нам ім'я — молодість, натхнення!
Ми маєм плуги і мечі!
А **фляндрські** нас ведуть знамена!

Другий син ван Лооса — рівнож відмовляється йти за батьком, бо не може „друзів покинути”, а на питання, хто ж ті його „друзі”, відповідає:

„Це — **вільний** вітер, що в тузі
співає над **фляндрським** полем,
Це — хмари над краєм пишні,
це — хвилі, що шумлять з моря,
це — наших рибалок пісні,
це — дзвони **брюгських** соборів!...
І колос й останні зела,
день млистий і тіні гострі,
Це — Брюгге... міста і села...
ввесь край наш... ввесь **фляндрський** простір!
Ось — друзі! З них кожен кличе
усіх забитих устами...
І сліпить і сяє в вічі
еспанських кострищ вогнями!...
Лишити їх — хіба не зрада?
Навіщо ж ми маєм **шпади?**
і **мязи і меткі очі!...**”

І цей повний запалу син ван Лооса, додає:
„... ти ж дав нам, єдиний **Боже,**
навіки **єдину** мати!

Не можемо мати нової,
бо Фляндрія з нами вічно!
В руках наших сяє зброя,
а в серці — вірності свічі!"

З уст його чує ван Лоос про глибоку силу і міць віри, віри, що „руха скелі, що зводить огонь із неба, що воду дає в пустелі”, а цей син ван Лооса вірить у перемогу Фляндрії і, як каже:

„Для неї... ми навіть готові —
як Яків — здолати й Бога!...”

Читаючи ці рядки драми написані рукою Мосендза, несамохиті нагадуємо собі слова Шевченка:

„Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що прокляну **святого** Бога,
За неї — **душу погублю!**

Безмежна любов до рідної землі, до країни батьків, є така велика у Шевченка, що він для добра України годиться віддати не лише тіло (життя), але й безсмертну душу! Ця любов була зрозуміла і властива також Мосендзу і він певно тому вклав наведені попереду слова в уста Михаеля, сина ван Лоосового.

Та ван Лоос **не вірить** в успішність боротьби і тому з такими ж, як сам, зневіреними аматорами „спокою”, рушає шукати легендарної країни щастя.

Четверта сцена відбувається на галеоті ван Лооса, з якого слів довідуємося, що не було благословення Божого на еміграцію, що бурі розметали всю флоту і він зі своїм галеотом залишився сам.

Ван Лоос знає, що команда вже не хоче його слухати та і сам він не має певности, чи правильним шляхом пливе. Родина його відцуралася і він, опанований непевністю й відчаєм, пробує знайти відповідь на свої сумніви, відкриваючи навання Біблію й читаючи слова, на яких зупиняється око.

У Біблії він натрапляє на такі слова:

„Сказав Господь ученикам своїм:
є неможливо, щоб **спокуса** в світі
не об'явилася! **Та горе тим,**
через кого прийде! Йому втопитись
вже краще з каменем млиновим в морі...”

Прочитавши ці слова, обхоплений розпукою, питає ван Лоос:

„Невже ж це присудом суворі
письма Твого слова ясні?
О, дай же відповідь мені!

І тут з'являються у саяві світла постаті Марти і Михаеля.
Ван Лоос радісно скрикує, та за хвилину каже злякано:
„Це не вони!”

І ось „Дівоча постать” каже, звертаючися до нього:

„Я залишила Марту з Яном
На гребні Брюгської стіни,
Там полягли вони обоє,
любов віддавши за любов...
І повінчала їх у бою
пекучих ран гаряча кров...
Та це були останні жертви,
остання відданости путі!!!
Ніколи вже, о Гансе, мертві
на стінах Брюгге не впадуть!”

Юнакова постать:

„А я лишив Михаеля
на просторі фляндських піль...
Високо — зоряна стеля,
довкола — безбережність миль.
Вклав молодечу потугу
він в присяги і віри слова...
І вільної Фляндрії вітер над другом
у вільному леті мчить виднокругом
й Те Деум свободи співа!...”

Але емігрував ван Лоос не з егоїстичних мотивів, він хотів, „щоб у нерівній не загинув борні” його край, він вірив, що він веде свій нарід до щастя, і тому власне на останні слова ван Лооса відповідає „Постать дівчини” так:

„О, був шляхетний Твій відчай,
що подвигнув тебе із виру
нещасть вітчизни! **Мав** ти віру
в **чужий** благословенний край,
та в свій згубив! Тяжким закланням
на місто сумнів твій впаде!

Бо Брюгге ввік стоять буде,
юнацьким звільнене завзяттям.
У непорушности, незмінне
усі спокуси плідних змін
перетриває це каміння
оплаканих тобою стін!
Повік не знищить час ні ворог
нічого в нім, щоб вірив ти:
повиті у закляття морок
роки над ним будуть плисти!...
Не зможе Брюгге жить, ні вмерти,
спокоєм сповнене ущерт!
О, Гансе! Гірша ще від смерти
в нім запанує брюгська смерть!"

Отже завелике бажання **спокою**, а не змагання, бажання
стількох синів Брюгге, а в першу чергу ван Лооса, впаде на
Брюгге важким закляттям, воно зберігатиме віки **музеальну**
непорушність. („брюгська смерть").

Прибитий горем ван Лоос покірно благає для себе смерти
на дні океану, але тут „постать юнака" оповіщує йому при-
суд Божий:

„Ні, ти не згинеш, Гансе,
в сивім завої туману!
Смерть бо — **це пристань спокою,**
якого бажав вітчизні...
За це — іде за тобою
присуд життя: ти від нині
блукатимеш в просторах моря
цим галеотом без впину,
щоб міг збагнути суворі
закони Вічного Чину!...
Ти миру, правди і Волі
хотів в далині шукати, —
ні, чином на власній долі
ти мусів їх здобувати!
До щастя в землі Йоганна
не Фляндірію було вести!
Те щастя **мав ти змаганням**
на фляндрський простір принести!...

За сумнів, безсилий здолати,
за страх боротьби і жертви, —
не зможеш ні жити, ні вмерти!
У змінах землі і неба
ти будеш вікам осторога:
за правду одвічну треба
змагатись навіть з Богом!...

Останні слова — це провідна ідея твору, ідея безперечно здорова, правильна і слухна, але ця ідея є властиво **засудом тої політичної еміграції, яка на еміграції почала шукати „спокою”**.

Завданням кожного члена нації є і було: „щастя змаганням на фляндрський простір **принести**”, син кожної нації **мусить „правду, волю і мир” здобувати в боротьбі**, і не може мріяти про те, щоб **ухилившись від боротьби**, користати особисто зі „спокою” здобутого іншими.

Треба не „шукати правди” в невідомих чи чужих землях, але **здобувати її разом з волею на власній землі**.

Для Мосендза (як і для Шевченка) „правда” не відділима від „волі” й спокою і ця „правда” охоплює все, є вона висловом одвічного потягу народу до справедливості. Таке власне розуміння правди накладає обов'язок за неї боротися, не оглядаючись ні на що:

„У змінах землі і неба
ти будеш вікам осторога:
за правду одвічну треба
змагатись навіть з Богом!...”

Ці останні слова показують нам, що Мосендз завжди уважав моральним обов'язком своїм і кожного українського патріота не лише **боротися** за ту правду, але й картати за її порушення кожного, хто того допустився. І коли Мосендз стількох „лає” і „осуджує”, то власне тому, що він стало боровся „за правду”, а коли уважав, що за правду одвічну **треба змагатись навіть з Богом!...**”, то тим конечнішим уважав викрикувати порушників правди, хоч би то були його приятелі, уважав конечним таврувати всіх слуг неправди, ким би вони не були, вважав конечним поборювати тих, хто допустився „неправди”!

Таким чином не може бути й сумніву, що Мосендз уважав заслуговуючим на похвалу й пошану **тільки боротьбу з**

ворогами в обороні рідної землі, боротьбу до загину, з вірою в остаточну перемогу.

Та чи ж не пішов сам Мосендз на еміграцію? Чи він має моральне право засуджувати еміграцію, коли сам був емігрантом?

Так, має, бо Л. Мосендз **нехотячи** став емігрантом, став ним **непомітно і несвідомо!**

Як це сталося, найкраще нам змальовує чудова своєю глибиною і силою почування „Баляда про побратима”, написана в 1930 році.

Л. Мосендз був фронтовим вояком-старшиною дієвої української армії, яка під натиском переважаючих сил ворога відступила за її межі:

„Хай це останній стріл...
Та кинуть зброю ворогам
Нема ні в кого сил...
І ще набій і знов шрапнель
І знов луна до сіл
До лук, до гаю, до ріллі
Грімке: „**Не забувай!**
До тебе, рідний краю наш,
Ми вернемо. Чекай!”

І ця глибока віра була властива усім кращим представникам нашої еміграції у 1920-21 років, які вірили міцно, що „найбільш за рік” утворяться обставини, які уможливлять відновлення боротьби і переможний поворот зі зброєю в руках на рідну землю. Отже це був **відступ, тактичний відступ, а не еміграція!**

Пишучи ту „Баляду”, Мосендз вірив, що він **ще повернеться**, і жив для того, щоб „вернутись” і працювати для щастя України. Саме тому він кінчає ту „Баляду” словами:

„Хай покара мене життя
Пошле мені спокій...
.....
Хай мати відштовхне мене,
Відвернеться стократ,
Коли забуду, що забив
Тебе північний кат,
І не помщу того, що звався
Петро, Данило, Гнат...”

Отже поет накликає на себе найгірші кари, коли б він хоча на хвилину забув про свій обов'язок: „вернутися” зі зброєю в руках і помститися за свого символічного „побратима”, під котрим треба розуміти взагалі український нарід, а в першу чергу — українське селянство.

З наведеного випливає, що еміграцію, яка шукала на чужій землі „спокою”, „добробуту”, можливості спокійно жити, — осуджує Мосендз рішуче і безвідклично. Засуджує всю ту „політичну” еміграцію, яка, подібно ван Лоосу, пішла на еміграцію, щоб відпочити від страхіть боротьби, щоб „врятуватися” і, почувши „грунт під ногами”, почала жити для себе, „закладати нову батьківщину”, і лише для „заспокоєння сумління”, в те чи інше „національне свято” згадувала б у самохвальних промовах також і того „побратима”, але тільки згадувала, ховаючися за фальшиво інтерпретовану „науку” Шевченка — і „свого не цурайтесь”.

На засуд не заслуговує отже лише така еміграція, яка живе не для себе, а для нації, яка кожную хвилину, кожне зусилля віддає справі боротьби, яка є й далі діючою частиною національної армії, що хвилює бореться поза рідною землею, готуючися до наступу, до маршу проти ворога рідної землі.

Всяка інша „політична еміграція” є просто скупченням дезертирів, що ховає свою дезерцію, приглушуючи докори власного сумління „святковими” фразами. В дійсності ж вони, як всякі дезертири, намагаються „забути” про свій злочин і не надто часто згадувати зражену „матір”. Наслідки (кару, яка за те присуджена) передбачив своїм віщим зором наш геніяльний Шевченко, який ту кару означив у словах:

„Свої діти — як чужії!
І немає злому
На всій землі безконечній
Веселого дому”.

Не один з дезертирів цих уже нині починає відчувати значіння слів „Свої діти — як чужії”...

Зясувавши тут коротко погляд Л. Мосендза на еміграцію, мусимо додати, що світова історія може дати надто багато прикладів на підтвердження правильності того погляду і не знає прикладів, які б заперечували їх правильність.

Чи подобається це нам чи ні, але — така є правда, а за

правду, як казав Мосендз, „треба змагатись навіть з Богом”, а не то з людьми, що зайняті „присиплянням” еміграції або робленням „інтересів” на наївності основної маси еміграції, на її незнанні рідної і світової літератури та власної історії, на небажанні вільний час витратити на доповнення знання, волюючи його зужити на пиво, карти і телевізію.

Ті, що доробившись думають „відкупитися” і потрапити в число заслужених патріотів, жертвуючи гроші на спиритно розрекламовані, фактично антиукраїнські, видання і установи — рано чи пізно потраплять на „чорну дошку” історії.

Тут ми подали лише де-що з автентичних листів Мосендза, в яких мова про засадничі речі, і для ілюстрації кілька творів Мосендза, творів, що їх „українізовані” москалі та їхні прислужники хотіли віддати забуттю, виконуючи пекельний плян, обчислений на нездатність думати величезної більшості еміграції. Вони, щоб відвернути увагу від творів справжнього ренесансу 20-х і 30-х років, оголосили „творчість” московських наймитів „українським ренесансом”, а не москвофільською реакцією на нього. Справжніх творців **українського** ренесансу, одним з найкращих представників якого був Леонід Мосендз, частково віддали забуттю, а частково пробують зфальшувати і спотворити.

Віriamo, що правда переможе, і тоді такі послідовні націоналісти, як Мосендз займуть належне їм місце в пантеоні української культури.

З творів М. Мосендза

Леонід Мосендз

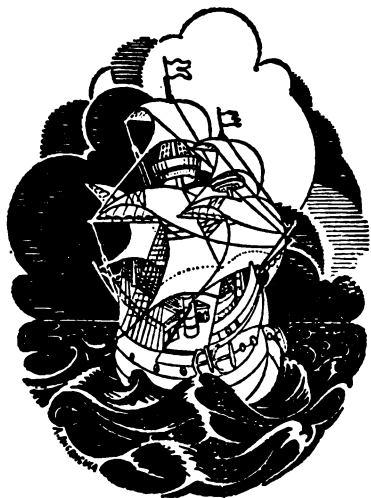
Вічний Корабель

(Лірична драма)

Присвячую Аллі Б. Лисянській

П. МОСЕНДЗ

Леонід Мосенда

ВІЧНИЙ КОРАБЕЛЬ
Лірична драма

ВІЧНИЙ КОРАБЕЛЬ

ПРАГА
МСМХЛ

Наголовна сторінка і сорочинка першого видання „Вічного корабля”

Місце: м. Брюгге й Океан. Доба: кінець XVI. віку, після замордовання Вільгельма Оранського, правителя свободних Нідерляндів, прозваного Мовчазним (1533–1584).

Попіл спалених тисне мені в грудях! — Уленшпігель.

Сцена I.

Покій середньовічного купецького дому в місті Брюгге. Ганс ван Лоос, купець, за столом. Кремезна постать волі роду. Ганс (замислено над листом):

Знов із-за тих далеких Піринеїв,
звідкіль до нас еспанський жовнір, піп
та хижі юрби чорних фарисеїв
по геретицький фляндський сунуть хліб, —
знова звідтіль, старий бен-Леві пише,
голодних круків зграя піднеслась...
Ненавистю еспанське серце дише
на все, що хоче волі! Знов для нас
приходить іспиту грізна година,
вертають боротьби криваві дні!
Невже знова побачити мені
вогні авто-да-фе? Невже ж загине
вітчина в інквізіторським вогні?
І не мине її вогонь... руїна... (замислюється)

Входить Кляс, Гансів син. Безобличність послуху.

Кляс (бадьоро)

Прибіг у Брюгге післанець!
Привіз листа він до бурмістра!
Еспанці йдуть!... Кують кінець
для Фляндрії цілої й міста...
Нарада буде... Кличуть вас
на вечір в ратушу!...

Ганс: Я буду.

Кляс (піднесено):

Тепер самісінький є час
з кривавими зквитатись! Чудо,
як захопилось місто враз:
ховають крам, ховають гроші,
в склепах полиці чисті! Глас
від стін порожніх бе! Хороші
за те придбав де-хто мечі!...
Ні, підступись, кривавий пане!
Згориш як триння у печі!

Ганс (суворо):

Стривай, Клясе! Чи ж не рано
почав радить? Хто ж поведе?
Нема Мовчазного!...

Кляс (байдуже):

Ось горе!
Без нього теж гаразд буде!
Зіпхнем таки еспанців в море!

Ганс (докірливо): Їх сила!...

Кляс (здивовано):

Батьку, та хіба
злякались ви тих голодранців?
Була уже така доба, —
перемагали ми еспанців!
І знов прийде!...

Ганс (суворо):

Час інший був:
тоді був Мовчазний із нами.
Тепер немає. І загув
негоди вихор над ланами
просторів фляндерських...

Кляс (стурбовано):

Бог з вами!
Чого це духом впали ви?
Ми ж як один...

Ганс (перебиваючи):

Його не стало...
А де немає голови,
там рук, синашу мій, замало!

К л я с (вперто): Обійдемося! А сові
кривавій обскуємо крила!...
З нас кожен в жертву принесе
що схоче батьківщина мила!

Г а н с: А місто знає?

К л я с: Знає все!

Г а н с: Вже зібралася збройна сила?

К л я с: (ніяково): Поки... ще... ні.

Г а н с (докірливо): Отак! Поки...
Я ж знаю, що твориться в місті:
тепер весь Брюгге залюбки
могло б узять еспанців з двісті!
В шинках — натовп, в домівках — плач,
гуртки — чутки... і зрада може...
Чи так? Мовчиш тепер? А, бач!
Слова порожні не допоможуть!

К л я с (розгублено):
Хіба ж не завше було так?
Було завжди це! Починали
ми все з безладдя. Але знак
як подали вожді — ставали
на мури всі!

Г а н с (перебиваючи): Це ти сказав
святую правду: із безладдя
усе наш нарід починав!
Й коли бувало, що діждав
кінця щасливого — знаряддям
ставав чужим! Лиш раз як слід
скінчились наші борикання:
скінчились сяєвом побід
і вільности досяг наш рід,
бо Мовчазний вів...

К л я с (безжурно): Не останній
він був! Досить знайдеться їх
хоробрих, славних серед панства!...

Г а н с (гірко:)

Знайдеться може, та з таких
що й досі носять знак еспанства,
кривавий знак еспанських слуг!
Вони перевертнями були
не раз, не двічі! Їх послуг
не обженешся! Тільки б вчуло
таке ось панство про біду, —
підє лизать криваві руки...
Язик у них як на меду,
а ніж за пазухою! Круки
вони для нас, а не вожді!
Між ними жадного не знаю!...

К л а с (розпачливо):

А друзі Мовчазного? Маю
їм теж не вірити? Тоді
кому вже вірити? Гадаю
вони вже чесні?

Г а н с :

Та хіба

вождеві тільки чесність личить?
Хіба за чесністю юрба
підє лише? Хіба позичить
заради чесности вождів
вона для справи хоч фльорина?
І чи віддасть своїх синів
на смерть, на муки за вітчину?
Хіба в юрбі піддержить дух
вождева чесність в час зневіри?
Невдача — і для чесних слуг
вітчини гине й тінь довіря!
Так! Чесні слуги — більше ні —
всі наші славні патріоти!
Не їм зміцняти у борні
юрбу! В них вистарчить охоти
для боротьби. Та й тільки! Де ж
той вождь, який спроможе взяти
крім слави і безславя теж
на себе? Зможе подолати
невдячність мас, погрозу змов

при першій прояві невдачі?
Хто зможе починать все знов
і на однині не заплаче?
Хто з тих людей такої вдачі?
Був Мовчазний і одійшов!!!

К л а с (непевно):

Чого ви бідкаєтесь, тату?
Невже ж у Фландрії нема
людини, щоб її обрати
вождем?

Г а н с (прудко): Ні, бачу — все дарма
тобі казав я! Памятати
ти мусиш, що про тих вождів
тобі оце я говорив,
яких обрали би вождями
і наказали їм робить,
що забажається із нами,
щоб нас од ворога звільнить!!!
Ні, справжній вождь — той не чекає,
коли до нього всі прийдуть,
права й обов'язки дадуть...
Він сам приходить... й забирає...
А звідки? Він як гураган,
що враз з усіх примчиться румбів!
Його колиска — океан
таємних сил... Левіатан
з глибин невідомих... Ним був би
той, хто вередливу юрбу
не запитається про згоду,
чи йти попереду йому...
Він скаже тільки: „Я веду,
бо вести я призначен зроду!
Отара, вівці ви! Буду
вам я показувать дорогу,
вас пильнувать, як той пастух!
Вас на одвічні перелог
водить! Та лиш-но вовчий дух
ви розпічнете виявляти, —
берлом залізним буду вас

я пасти..." Так ось розмовляти
повинен той, хто вождь! У нас
такий був Мовчазний... І знову
питаюся вже котрий раз:
де вождь?

К л я а с (*збентежено*): Лячна це, батьку, мова!
Що ж розпочати? Вихід де?
Невжеж на край наш наведе
Господь еспанську зграю клятү?
І під сокирою у ката
вітчини воля упаде?

Г а н с (*похмуро*): Я знаю?

К л я а с (*розгублено*): Треба міркувати...
глядіти помочі... всього...
Хіба ж немає вже спасіння?

Г а н с: Де ти шукатимеш його?

К л я а с (*перелякано*):
Невжеж кривавее насіння
тут запанує?

Г а н с (*переконуюче*): Ні, цього
хай нам і в думці не здається!...

К л я а с: Та що ж робити?

Г а н с (*розказуюче*): Хай збереться
в далеку путь уся сім'я!

К л я а с (*здивовано*):
Як в путь? Куди?

Г а н с: Все потім я
цілій родині нашій скажу.
Тепер лиши мене! Іди!
Хай на однині я розважу
усе, що радитиму там.

К л я а с: На зборах?

Г а н с (*врочисто*): В ратуші я буду
й яку спроможусь раду дам
всім нашим і міському люду... (*паваза*)
І може Бог ласкавий приведе
нову нам батьківщину оглядати,
і може сонце волі нам зійде,
якого ми ніколи вже не стратим!

Від меж нещасть, насильства і біди
в край обітований прийдемо...

К л я с (розгублено): Де?... Куди?...

Сцена II.

*Саля нарад у Брюгськім ратуші. Бурмістр. Облеслива за-
побігливість народнього обранця.*

Б у р м і с т р (переконуюче):

Уже відома, мабуть, вам
та звістка, про яку казати
я мушу тут. Тепер подам
свої уваги. Памятати
повинні ми, яким був край,
коли ми боротьбу почали
і чим тепер він став. Був рай,
а в пекло обернувся! Мали
ми торг, до Дамму із усіх
країв землі пливли товари
а з ними повінь золотих,
фльоренів, дукачів, талярів...
Не було крови, ані сліз,
зростав достаток, Брюгге ріс...
Бо мав він гроші, міг платити,
за гроші вольности придбав...
Ми ж, як пусті, безкарні діти,
забагли кращого. Повстав
наш край. Ось маємо ми волю,
та що вона коштує нас!
Занапалили тиху долю,
а кращої — хай Панбіг дасть...
Чужі над нами панували
і багатіли в нас чужі?
Але добра всім вистарчало,
в боях не гинули мужі...
А де тепер така родина,
де б не загинув хто з рідні,
де не стояла б домовина,
де не були б батьки сумні?
Вже все ми стратили, чим Брюгге

пишався, чим стояв, міцнів,
занапалили все... Та вдруге
не думаю, щоб захотів
хто з нас ще більшої руїни,
загуби всьому до кінця...
Я закінчив! Для рішення
ми зібралися в цю хвилину...

1 - и й радник (*поважність боягуза*):

З бурмістром згоджуюся я!
Навіщо довго розмовляти!
Ось і порада вам моя:
наново боротьбу почати, —
занапастити унівець
життя й скарби! Цілій країні
прийде неблаганий кінець,
загине Брюгге у руїні!
Давайте ж вийдемо усі,
ціла міська словутня рада,
до військ еспанських. Хліб і сіль
їм понесемо...

2 - и й радник (*палкість натхнення*):

Гей! Це зрада!

Так говорять не смієш ти!

1 - и й радник :

Ні, зрадник той, хто хоче бою,
та проти списів радить йти
без зброї, з голою рукою.
Загине він... Один би — хай!
Але за нього месть ворожу
перетерпіти мусить край,
а край змагатися не може
надалі. Сили, що у нас
були, вже вичерпані. Треба
грошей нам. Де їх взять нараз,
коли немає торгу? З неба
не упадуть! А молодь де?
Загинули найкращі люди,
народу цвіт! Хто ж знов піде?
В еспанців сили ще прибуде,
жорстокости прибуде в них,

і, як знесилені до краю,
ми впадем до ворожих ніг
в покорі, в байдужім одчаю, —
в яке захоче нас ярмо
в таке впряже наїздник лютий,
найтяжчу накладе покуту...
Один є вихід: почнемо
знова стару, забуту нуту!
Спокійно, споро працювать,
збирати сили і міцніти...
Бо краще для вітчизни жити,
ніж для вітчизни умирать...
А наші мрії здійснять діти...

2 - и й радник (палко):

Нащадки, діти, кажеш ти!
А чом же ти такої гадки,
що міць чужинної пяти
спроможуть знищити нащадки,
якщо не вчили їх іти
батьки до ясної мети?
З дитинства звикнувши згинать
покірно спину перед паном,
чи ж прийде в думку їм повстать?
Навіщо Бога прогнівлять,
коли й під паном не погано!
Ти може скажеш: дух батьків
ніколи в дітях не загине.
Перетриває ряд віків
і лютим местником полине
у повні сили, не як ми,
на звук бойової сурми?
А хто ж дітей переконає,
що вільність вища над усе?
І хто їм приклад принесе?
Мечами спомину розкрає
слухняність рабську, як самі
ми скоримося для спокою
і шию схилимо в ярмі?
За що вони підуть до бою?
Скоритися? Ніколи! Ні!

Яка ж облудна це порада!
Так зрадники лише одні
казати можуть! Що їм зрада?
Для них дорожчі калитки,
крамниці їхні та товари,
тепленьких запічків кутки,
в шинках пияцької гуртки, —
що їм майбутнього примара?
Вони ще і вітатъ будуть
жахливих костровищ принади,
що нам з собою принесуть
кати святої Германдади!
За кістку з панського стола,
за кут в еспанському подвіррі
зрадника згряя віддала б
будуччину вітчизни, віру
у вільне місце на землі,
в ясну прийдешности заграву,
в усе, що на життєвїм тлі
здійснити прагнем: силу, славу,
потужність праці, взлети мрій
і мудрість і натхненність чину...
Чи ж віра ця без сліду згине
в покорі рабській, без надій?
Як так — душа загине з нею,
душа народу могого,
і стане труп живий з нього
прокляттям Божим над землею!!!
Ось я казатиму ізнов:
змагатись за святую справу,
віддати за неї піт і кров!
Еспанцям — месть, своїм — любов...
й перемогти!...

Г о л о с и : Навіщо слава?

Досить вже слави мали ми!

Життя дорожче!...

Та ж людьми

повинні буть — не звіриною,
якій байдуже, — було б їй
лише нажертися!...

До бою
тобі кричати легко! Мій
загинув син...

Він сам з старою
то й не піде!...

Б у р м і с т р : Я до спокою
вас закликаю! Має нам
важливу раду дати ван-Лоос.

Г а н с (врочисто):
Словутня радо! Я свій голос
за справу дружності віддам.
Сваритись зараз не годиться,
а тут довелось чуті мені,
як злоба межи нас ятриться,
докори на одних одні
кидають з запалом і жовчю,
і не братерську згоду, — вовчу
плекають у сварок вогні!
Згадалися мені при цьому
віддавна знані всім слова:
„Загибель тій країні й дому,
яка розділиться сама
на себе!” (підносить голос) Відчуваю я: знова
іде для міста нашого й вітчизни
грізного іспиту страшна пора!
Ви чуєте? Гремить архангельська сурма!
Загинемо, загинем!... Домовини
довкола бачу!... Каменю гора
на місці Брюгге!... Жах мене пройма!..
Від ратушу, в яким рядом віків
збирались покоління на поради,
не залишилось навіть і стовпів!..
У попелі собор... Ганзейські славні склади...
Де ринок?... Чом не дзвонять на вежі
славетні повнозвучні кұранти?
Все сплюндрували вояки чужі,
ляндскнехти та еспанські драбанти!
І комишем заростає наш Дамм!.. (стиха)
І фляндерські вовки жирують там!..
(павза)

Г о л о с и :

Досить! Досить вже! Замовчи!
Не каркай вороне!

Він каже
святую правду! Все поляже,
якщо змагатись...

Не кричи
і не лякай! Таж ми не трупи!
Ще можем місто боронить!
До цього й Панбіг не допустить!
За Брюгге Фляндрія стоїть!

Г а н с (твердо):

Перекричати вам мене
не тяжко! Тільки не покину
своє твердить я: не мене
від боротьби загибель...

Г о л о с и :

Згинем,
якщо не скоримось!
Геть з ним!

Г а н с (спокійно):

Ви помиляєтесь! Зовсім
не кличу я в ярмо еспанське,
але... не кличу й до борні!
Бо занепала сила фляндрська
та ще й лишилися ми одні!
Звели Мовчазного в могилу,
а без нього ми всі безсилі,
ми всі розбиті на гуртки!
Ми розпорошені!.. Такі
були ми вже перед віками
й такими лишимось! Один
спасіння путь є перед нами:
лишити Брюгге! За морями
шукати місця знов для стін
Нового Брюгге! Нам надії
творить лишилося новії,
нове життя...

Г о л о с и :

Здурів старий!
На старість з глузду зїхав!
Мрій

набравсь дитячих! Рідна стріха
під старість вже йому бридка!
Шукати іншої!..

Потіха

мала з таких порад!

Коли

одна нога стоїть в могилі
вже пізно починать!..

Г а н с (суворо) Життя
ніколи не старіє! Що є в силі, —
шукає все, завжди нових шляхів!
І все одно чи шерөг нових днів
почне юнак чи дід! А ви в цю хвилю
ви таємницю маєте почуть,
що довго я беріг: я знаю путь
в далекий край пресбитера Йоганна...

(па́вза).

Мов подув вітру глибоке зітхання пролітає салею.

Потім — напружена тиша.

Г а н с (щиро):

О, любі друзі! Було віддавна
відомо предкам нашим: за морями,
що їх славетній переплив де-Гама,
лежить країна дивная одна.
Облога в ній без хмарки, чарівна
все сєє сонцем. На ланах родючих
згинається під тягарем зерна
до року тричі повновісний колос.
На вітах, без перестанку цвітучих,
юнацтва вічного висять плоди...
Як райський спів, звучить пташиний голос...
Над плесами кришталльної води
лежать щасливі там міста і села...
Ніколи край той не зазнав війни,
лише благословенні миру дні
його вкривають, як одвічна стеля...
Бо ним керує богоданний пан,
священник-князь пресбитер Йоганн.
Він справедливим берлом опікає
людей племен усіх і вір усіх.

Там білий жовтого не утиска,
там з чорного й поглузувати гріх!
Там кожен сміє буть своєї віри:
католик, лютер, жид чи гугенот,
чи навіть турок... Кожен без турбот...
Там всі брати, не так як тут — всі звірі,
де кожен би горлянку перегриз
другому, що інакше хвалить Бога...
Там тільки досягнуть можливо змогу,
щоб не бродив з нас кожен морем сліз,
але життя в любови й згоді ніс...
Мені відома в землю ту дорога!

Г о л о с :

Чому її ти в тайности тримав?
Чому раніш не об'явив це місту?

Г а н с :

Прапрадід мій колись в той край попав,
все роздивився, розглядив все чисто.
Йоганн-пресбитер сам його прийняв
і наказав: „В глибокій таємниці
заховуй шлях до моїх володінь...
Із роду в рід для дальших поколінь
передавай! Щоб міг він об'явиться,
як прийде Фляндрії останній час...
Тоді прийму до краю свого вас...”
Од батька я в останню хвилину
його життя прийняв цей заповіт,
як він прийняв од діда. Думав — сину
перейде він. Але прийдешніх бід
не витримає наша батьківщина!
Не смію в таємниці вже тримати!
Прийшла пора! Почнемо приправлять
у путь майно, родини! Галеоти
вантажити почнем! Я поведу
в дорогу вас...

Г о л о с и (зворушено): Благословенний ти
повіки будь, що цю дорогу
спасіння нам тепер відкрив

і розігнав страшну тривогу
за край і близьких...

Ясних днів
свободи, радості, спокою
ми всі нарешті досягнем,
й, твоєю ведені рукою,
нову вітчину ми знайдем!
Тепер лише справдяться мрії,
що хвилювали нас віки
про край свободи...

Юнаки
туди хай їдуть, а старії
зістануть вдома...

Та хіба
отак без опору покинуть
годиться нам родинний край!
Невже ляка нас боротьба?
Ні, ми не сміємо загинуть!..
Це кличе, Лоосе, одчай
тебе, щоб залишить вітчину!
Ніколи не погоджусь! Згину,
а не покину ці місця!
Їх наші предки освятили!..
О, як же радісна оця
нам вістка! Те, за чим тужили
діди ще наші — ми будем
як вільні люди зустрічати!
Будемо волю всі вітати!..
Усі, хутчій, туди пливем!
В країну без попів, еспанців,
без бідних, хорих, багачів!..

Г а н с *(радісно)*:

О, любі друзі! Я уранці
усіх вас, як своїх братів,
знов привітаю тут у згоді
збиратися в далеку путь... *(врочисто)*:
За нами, бачу, тисячі ідуть!
Приймає всіх Йоганнова держава!
Виростає нового Брюгге слава
на тих благословенних берегах!

Покинемо ж усякий зайвий страх,
покинемо жаль, і сльози, і тривогу!
Хай не турбує й сумніву нас тінь!
Господь нам показав свою дорогу
до правди, волі, до життя...

Збори: Амінь!

Сцена III.

*Покій у ван Лоосовім домі. Ціла родина в зборі.
Трагічна причаєність великого рішення.*

Ганс (до Кляса): Вже знають вістку?

Кляс: Знають всі!

Ганс: Чи розпочаті, жінко, збори?

Катерина (Гансова дружина. Совість роду):
Ти наказав!..

Ганс: Чека нас море!
Нам будуть судна за доми
на довший час...

Катерина: Мій дім у Брюгге!

Ганс (здивовано): Що ти сказала? Що?

Катерина (спокійно): У друге
тобі це скажу! Ви самі
робіть, як хочете! Це місто
я не залишу! Тут умру!
Тут кожен камінь повен змісту
для мене! В землю тут сиру
я двох синів своїх поклала
і доньок двох. Я тут батьків
свого роду поховала!
А де ж твої лежать діди?
Де їх останній відпочинок?
Як хочеш!.. Ти собі іди!..
Та це ганебний буде вчинок
лишити край батьківських могил...
Я поруч них лежати буду,
ждучи на день страшного суду...
Покинуть їх не маю сил!...

Ганс (*суворо*):

Кому проти́вишся? Мені?

Кому ти послух обіцяла?

Катерина (*твердо*):

За послух вільність не продала!

І знов тобі повторю: ні!

Ганс:

Підеш!

Катерина (*сумно*):

Не можу йти за вами,

але на путь благословлю

і щиро Богу помолюсь,

щоб дав вам щастя за морями...

Ганс (*грізно*): Стара!.. Підеш!..

Катерина (*гірко*): О, Гансе! Ти

шматувеш серце! Та швидкою

хоч думкою перелети

ту путь, що ми пройшли з тобою

під дахом цим. Летять стрілою

літа! Нема їм вороття!

Та бистрим спомином вертаю

я в той благословенний час,

коли заповнилось до краю

любовю серце наше!.. Нас

вінчали он у тім соборі!

Пів віку радості і горя

цей стародавній бачив дім!

Дітей ми виховали в нім!

Роботу, одпочинок, втому,

пісні весільні, тужний спів...

Всю повноту подружніх днів —

усе зазнала я у ньому!..

Тут виріс і міцнів мій рід,

тут кожна річ — душі частина,

мій мозок, серце, кров і піт...

На всім думок і праці слід...

Не хочу іншої вітчини!.. (*павза*).

Ганс (*твердо*):

Ти так! Ну, добре ж! Ми одні

без тебе підемо в дорогу!

Даремно сієш ти тривогу!
Збирайтесь діти!..

Марта (*Гансова донька. Майбутність весни*):

І мені
дозволь лишитись в Брюгге, тату!

Ганс (*грізно*):

Як смієш! Слухатись й мовчати
повинна! Ти — донька мені!

Марта (*твердо*):

Послухатись не можу я,
бо Ян мій лишиться у Брюгге,
щоб боронити місто й край!
Мене ти, батьку, не карай!
Де наречений мій — там другий
для мене дім...

Ганс :

Не чоловік
тобі він!..

Марта (*палко*): Батьку! Це байдуже!

Ми присяглися, що повік
не кинем Фляндірію! Подружжя
не буде з нас, поки ще кружить
над фляндрським полем чорний крук
еспанської біди й неволі!
Не пустить доти з своїх рук
мій Ян караючої зброї,
аж ми досягнемо свого!..
Нас кличе Фляндрія до чину!
А впаде Ян — я за нього!
Я стану — фляндерська дівчина!
Ми не одні! Нас тисячі!
Нам ім'я — молодість, натхнення!
Ми маєм плуги і мечі!
А фляндрські нас ведуть знамена!

Ганс (*похмуро*):

Лиши, не треба... замовчи..
Хто ж з вас... ще одійде від мене?

Михаель (*Гансів син. Геній юнацтва. Дзвінко*):

З тобою я теж не підю
в далеку ту країну!
Буде це смертельна кривда,
як друзів своїх покину!

Ганс: (*здивовано*): Яких же ти маєш друзів?

Михаель (*палко*): О, батьку! Вони довкола!

Це — вільний вітер, що в тузі
співає над фляндерським полем!
Це — хмари над краєм пишні,
це — хвили, що шумлять з моря,
це — наших рибалок пісні,
це — дзвони брюгських соборів!..
І колос й останні зела,
день млистий і тіні гострі,
це — Брюгге... міста і села...
ввесь край наш... ввесь фляндерський простір!
Ось — друзі! З них кожен кличе
усіх забитих устами...
І сліпить і сяє ввічі
еспанських кострищ вогнями!..
Лишить їх — хіба не зрада?
Забуть їх — хіба не злочин?
Навіщо ж ми маєм шпади?
і мязи і меткі очі!...

Ганс (*переконуюче*):

Натхнення твоє потрібне,
нову будувать вітчину...

Михаель: Ні, батьку мій! Ми не здібні

Покинути цю країну!
Бо серце наше не зможе
стару на нову міняти:
ти ж дав нам, єдиний Боже,
навіки єдину мати!
Не можемо мать нової,
бо Фляндрія з нами вічно!
В руках наших сяє зброя,
а в серці — вірности свічі!

Ганс (здивовано): За кого це ти говориш?

Михаель: За тих, що усе поборять:

За кого ці присяги, хлопче?
за Молодість кажу, отче!
За тих, що склали присягу:
Ми, — вірне фляндерське братство,
всю віру свою й відвагу,
ввесь запал свого юнацтва
дамо за Фландрії долю!
Еспанського знищимо ката!
Хай буде це наша воля:
Загинуть або здолати!
О, Фляндрія вільна буде!
Я в це непохитно вірю!
Таж з нами не тільки люди!
Та ж з нами стихія, звірі!...
Бо холод зимових ночей
застудить тіло еспанське,
їм ворон виклює очі,
вовки їх розмечуть фляндерські!...
І вимете вітер моря
й сліди їх з нашого краю!...
Ось я за кого говорю!
Ось за кого присягаю!

Ганс (гірко): О, нерозважний юначе!
Загинеш в знищення вири!...

Михаель: Ні, батьку! Ти знаєш: плаче,
той тільки, хто стратить віру!...
Ту віру, що руха скелі,
що зводить вогонь із неба,
що воду дає в пустелі...
Ми ж віримо так!... Не треба
вітчини для нас нової!
Фляндірю жде перемога!
Для неї... ми навіть готові
як Яків здолати й Бога!!! (навза)

Ганс (стомлено):

Так. Правда. Не бувала ніколи пророком
людина у своїй вітчизні!.. З давних давен

я знаю істину оцю! Та так глибоко
ніколи не відчув її. Хоч будь ти славен
на світі цілому, але... найбільший ворог
людині ближнії його... (пауза)

(твердо): Ні, геть утому!

Геть жалю й суму безнадійний морок!
Хто хоче — йде! Хто хоче — тут зістане!
Чекає край пресбитера Йоганна!... (виходить)

Сцена IV.

Океан. Каюта на галеоті. За столом над мапою Ганс ван Лоос.

Кляс стоїть.

К л я с (нерішучо):

Щодня негода, дощ і шквал,
з того часу, як вийшли з Дамму.
Розпорошив бурхливий вал
всю фльоту! Не лишився з нами
ані один вже галеот...
Даремно обрій оглядаю...
Морці похмурі... всі за борт
глядять... Землі усі чекають!..

Г а н с (непевно):

Ще почекати мусять кілька днів!

К л я с: Ні! Мущу все сказати! Тату,
немає змоги ще чекати!

Морці загрожують...

Г а н с (перебиваючи): Я вів

з собою тих, що вибрались у путь
без примусу, по власній добрій волі!
Вони запряглися, що будуть
мене у всьому слухатись!

К л я с: Ніколи,

всі кажуть, не була плавба
така важка і довга... Отче,
чи ми з шляху не збились?...

Г а н с (повільно): Ночі

і дні були бурхливі... І хіба
буває легкою морська дорога?
Хіба не є зрадливим океан?
Іди! Утихомир морців! Тривогу

їм розжени! Розвіється туман,
прийде погода, і в щасливім порті
всі зберемось і кинем якорі!
Іди! (Кляс виходить).
(тривожно) Хвилюються... Уже на борті
непослух!... Почекаю до зорі
полярної і знову перевірю
обчислення. Не йму зовсім я віри,
Щоб помилився був тоді прадід!...
Або щоб я не міг ізнову шляху
знайти по мапі цій... (пауза)

Та тільки страху
не підпадать! Ще треба раз, як слід,
передивитись... (схиляється над мапою)

Боже... помилився
я... ціркуль ось... (міряє)
та ні, не відхилився
зі шляху цього галеота хід!!!
Хіба ж був... неправдивим заповіт?...

*Встає й випростовується. Так стоїть великий, сивий, з палаю-
чими очима, немов напружено вслухається в звуки жіночого
й мужеського голосу, що лунають з палуби.*

Жін. голос:

Глянь! Там у просторі маячать вітрила!

Муж. голос:

Ні! То лише хмарок білосніжні крила!
То не кораблі!

Жін. голос:

Глянь же! Он на щоглі рідний прапор має!

Муж. голос:

Ні! То промінь сонця „прощавай” кидає
од ланів землі!

Жін. голос:

Хай одні! Тим більша наша слава буде,
як земель далеких запізнаєм чуда
тільки ми одні!

Муж. голос:

Океан жадібний привітає радо
нас в зелених хвилях водяного саду,
в темній глибині!

Жін. голос:

Хоч ридай, хоч смійся — буде так, та й годі!
Ще ніхто не плакав у моєму роді!
Я ж забула й сміх!
Нам одно лишилось: починать наново!
Ні, не згинем! Створим ми вітчину знову
на полях нових!...

Муж. голос:

А вогні безодні нас поглинуть всіх!...

Ганс (потиху): О, Боже, Боже! Ти єдиний

лишивсь опорою мені!

Там — відцуралася родина,

тут — в безмежній далині

розпорошилась наша фльота...

У шляху свого галеота

я... сумніваюся... О, ні!

Я вірю, мій єдиний Боже,

що Ти нам, вигнанцям, допоможеш!

В обіцяний приведеш край...

Своїм письмом святим Ти дай

мені знамення... (розгортає Біблію й читає):

„Сказав Господь ученикам своїм:

є неможливо, щоб спокуса в світі

не виявилася! Та горе тим,

через кого прийде! Йому втопитись

вже краще з каменем млиновим в морі”.. (перериває)

Невже це присуд, Боже, твій?

За-що? за-що? Хіба до злого

кого навів? Од навісного

від люті ворога хотів

охоронити я вітчину,

щоб у нерівній не загинув

борні мій край... Один був шлях

в святу Йоганнову державу,

де, з Твоїм імям на устах,

ввійдемо в царства Твого славу...

Невжеж це присудом суюрі

письма Твого слова ясні?

О, дай же відповідь мені!

Душа моя до смерти хора! (схиляє голову).

*Від дверей у сяєві світла прямують, взявшись за руки, постаті
Марти й Михаеля, та зупиняються перед Гансом.*

Ганс (радісно):

Ви? Марто! Михаель! Кохані! (злякано)
Це тільки сон! Це не вони!

Дівоча постать:

Я залишила Марту з Яном
На гребні Брюгської стіни.
Там полягли вони обое,
любов віддавши за любов...
І повінчала їх у бою
пекучих ран гаряча кров...
Та це були останні жертви,
остання відданости путь!!!
Ніколи вже, о Гансе, мертві
на стінах Брюгге не впадуть!

Юнакова постать:

А я лишив Михаеля
на просторі фляндерських піль...
Високо — зоряна стеля,
довкола — безбережність миль...
Вклав молодечу потугу
він в присяги й віри слова...
І вільної Фляндрії вітер над другом
у вільному леті мчить виднокругом
й Те Деум свободи співа!... (навза)

Ганс (ледь чутно):

Так це для мого сподівання міра...

Дівоча постать:

О, був шляхетний Твій одчай,
що подвигнув тебе із виру
нещасть вітчизни! Мав ти віру
в чужий благословенний край,
та в свій згубив! Тяжким закляттям
на місто сумнів твій впаде!
Бо Брюгге ввік стоять буде,
юнацьким звільнене завзяттям.
У непорушности, незмінне
усі спокуси плідних змін
перетриває це каміння

оплаканих тобою стін!
Повік не знищить час ні ворог
нічого в нім, щоб вірив ти:
повиті у закляття морок
роки над ним будуть плисти!...
Не зможе Брюгге жить, ні вмерти,
спокоем сповнене ущерть!
О, Гансе! Гірша ще від смерти
в нім запанує Брюгська смерть!*)

Г а н с (покірно): О, присуде Божий, станься!
Прийми ж мене, океане!...

Ю н а к о в а постать:

Ні, ти не загинеш, Гансе,
в сивім завої туману!
Смерть бо — це пристань спокою,
якого бажав вітчизні...
За це — іде за тобою
присуд життя: ти від нині
блукатимеш в просторах моря
цим галеотом без впину,
щоб міг збагнути суворі
закони Вічного Чину!...
Ти миру, правди і Волі
хотів в далині шукати, —
ні, чином на власній долі
ти мусів їх здобувати!
До щастя в землі Йоганна
не Фляндірю було вести!
Те щастя мав ти змаганням
на фляндерський простір принести!...
За сумнів, безсилий здолати,
за страх боротьби і жертви, —
з своїм кораблем заклятим
не зможеш ні жить, ні вмерти!
У змінах землі і неба
ти будеш вікам острога:
за правду одвічну треба
змагатися навіть з Богом!...

*) Bruges la Mort — Вираз, що характеризує музеальну непорушність. Походить від стану, в якому знаходиться це місто.

*Постаті починають бліднути, розпливаються, далечінь поволі
поглинає їх. Все тихіше звучать їхні голоси:
І тільки як в часу безмежнім просторі
завершиться вільної Фляндрії доля,
як наші натхнення в чин перетворить
нашого краю віра і воля,
коли вже в останне всі сущії річі
наслідок скличе архангел сурмою, —
тоді лише, Гансе, вигнанче довічний,
зіллешся із нами в одвічнім Спокою!...*

*Голосів уже не чути. Внявши перед себе зір, непорушним за-
лишається Ганс ван Лоос. Оточення яснішає, стає прозорішим,
мов зникає з нього матерія, залишаючи тільки обриси річей...
І привид Лігуна-Голендерця, примара Вічного Корабля морів,
починає свій рейс по океані часу...*

Братислава 1933.

Накладом видавництва
„Колос“ в Празі.

Друковано
3000 примірників

Обгортка праці
А. Лисянської

В-во „Колос“
адреса:
Іван Роман,
Прага XVIII.
Болеславова 1417

Фотокопія задньої обгортки оригіналу „Вічного корабля“

Поезії й новелі

ЗАГУВ МОТОР

Загів мотор у високости
І плинний виклад перебив...
Спинився ти в безсилій злости
Та крейду точену зломив.

Навіщо, канторе учений,
Ця злісна павза, злісний рух?
Чи ж не твоїм взірцем надхнений
Стремить в zenit звияжний дух?

Сувору мову інтегралу
Мотор у пісню перелив...
Яку ти можеш більшу славу
Укласти в блідість власних слів?

Мовчи... Ще мить... Хай доспіває,
Дасть вченій впевнености крил.
Ця сама пісня нас чекає
Над морем українських сил.

ЖИТО ПАХНЕ

Жито пахне мудрістю віків,
Сутінком прапредківських лісів,

Димом ранніх весняних багать,
Квітуванням знаних нам понять,

Зроджених на попелі ялин
Під гойдання першої з ярин.

Нищить ліс сокира крем'яна
Понад Россю котиться луна

Через дим хвилює житній лан —
Перший дар землі від деревлян,

Перша барва, що небес блакить
Над Дніпром, Дністром позолотить.

АРБАЛЕТНИК

В каптані з твердої шкіри,
Шолом легкий чи берет,
Кроки певні як по мірі,
Сагайдак і арбалет.

Що йому в залізі коні?
Навіть лицарі усі?
Силу стріл в неспиннім гоні
Він довів вже під Крессі.

В тон старій англійській пісні
Заспіває тятива,
І стріла, сковзнувши, свисне
Наконечником заблисне
І полине як жива.

Втнеться в теляги милянські
Й на розлогости долин
Переможе сили панські
Арбалетник селянин...

Він іде розмірним кроком,
Й через сутінок століть
Непохибно точним оком
На двадцятий вік зорить.

PER ASPERA

Довга ніч як довгий спомин.
В них все тая ж Ти.
І знова я змушен в соннім
Денну путь пройти.

— — — — —

Із піснями перемоги
Як мандрівний скальд;
А закличуть грізні боги —
Знову як Гаральд.

За твоє ім'я, Єдина,
Пю бойовий хміль,
Щоб здобуть тебе, дівчино
Українських піль.

І твоє різблю обличчя
Постатям Мадон
Між готичного величчя
Склепінь і кольон.

Вірним лицарем для тебе
Землі обхожу...
Хоч ти з пекла, хоч ти з неба,
А в свою вежу

Я примчу тебе, князівно.
Час плянет наспів:
На долоні в мене дивний
Камінь мудреців.

— — — — —
Спомин з днем сплива осяйним,
В ньому — дійсність Ти.
Змущен я тепер в наявнім
Фавстів шлях пройти.

НА „МОГИЛІ МИРУ”

„Ось сонце Австерліца!”

У дванадцяти кілометрах від Брна, головного міста Моравсько-Шлеського краю, і на такій же віддалі від міста Славкова (по німецьки Австерліц), відігралася сто двадцять шість років тому „битва трьох імператорів”.

Тут, на розлогій рівнині, якою панує кота 324, розторщила дня 2-го грудня року 1805 армія Наполеона зєднані австрійсько-російські сили. Що не добила Наполеонова артилерія — те потопилося в ставках, через яких півзамерзлу поверхню кинулися втікати російські полки.

„Сонце Австерліца” сяло потім імператорові аж до Ватерльоа.

На місці бою, а саме на коті, де стояла тоді французька артилерія, почато ще перед світовою війною будувати памят-

ник поляглим. Війна перервала цю працю, й пам'ятник закінчено вже недавно.

Переходячи літньої днини цим урожайним краєм, вкритим ланами збіжжя, трудно уявити собі, що тут на площі кількох квадратних кілометрів скупчені були армії трьох імперій, що тут, між цими тихими селами з такими спокійними назвами: Праця, Кобельниці, Сокольниці, — полягли тисячі.

Миром віє від цієї моравської рівнини, що над нею підноситься „Могила миру” форми піраміди з велетенським хрестом на горі. В піраміді каплиця. Дві кар'ятиди підтримують склепінчастий вхід. Над входом напис:

"Interfecti Mei resurgent".

Як би забиті, сини тих народів, що полягли у цій битві, та встали — їм соромно не було-б.

О, ні!

Французів привітали-б знову маршали Франції, чехів — державні прапори, німців — всемогутня Німеччина...

Кого-б витали українці, і хто витав би їх?

Ні! *"Interfecti mei"* хай сплять. В чужих лавах вірно стоять їхні нащадки.

В середині каплиці прохолода й півсутінок. Перед вітарем зів'ялі вінки. Над вітарем „Вічна пам'ять” у кількох мовах. Нема тільки на тій мові, що нею говорила більшість воjakів затоплених на льоді полків. На підлозі мармурова плита закриває вхід до склепу з кістями поляглих. На плиті одне слово: „Рах”.

Мир!

Кому?

Тим, що їхні кости тут зібрано. І тим, які прийшли сюди з України, щоб полягти тут за Москву.

Хай!

Але може „мир” і їхнім нащадкам, тим, що так вперто і вірно намагаються ще й досі класти свої голови за царів східних і иньших, православних, комуністичних, інтернаціональних... взагалі класти голови, тільки-б „за царів”, тільки-б виявити надмір своєї широти, відданости, прихильности кожному, хто хоче й може цих якостей потребувати.

Тільки не самим собі, тільки не своїй ідеї...

І їм мир?

Таких могил розкидано по наших ланах багато. Аж за-

надто! Тільки не має на них пам'ятників, а мир забезпечили вони усім... тільки не нам.

Та й про який мир можемо ми думати над нашими могилами? Починаючи від могил над Калкою, де лежать кости княжі, поторощені татарськими задами, й кінчаючи Базарською могилою...

О, "interfecti mei"! На дорогих могилах ще не маємо права написати: „Рах”.

З горба — широкий розгляд на всі боки, на всю красу, спокій, багатство довколишніх міст і сел. Від ставків, де загинули тисячі, не залишилося й сліду: луки. Викопані кости перенесено в склеп, прикрито плитою й заворожено:

Рах!

О "interfecti mei"!...

При могилі — маленький музей. В ньому зібрані всі викопані й знайдені речі. На підлозі лежать купками гранати, у вітринах шаблюки, рушниці, пістолі, гудзики від мундурів, образки, хрестики... Все поіржавлене, поламане. На стінах — мапи бою, портрети (найбільше Наполеона), копії наказів, розпоряджень, відозв.

В окремій вітрині копія останньої волі Наполеона.

Ні, „сонце Австерліца” не могло не сяти над тою людиною, що в останні хвилини життя знов і знов виправдала свій присуд над князем Енгієнським, бо цього потребувало добро держави.

Не закрило того сонця навіть Ватерлоо...

Ми свого сонця ще не мали!

Л Ю Д И

* * *

Чув це я потім ще кілька разів, але уперше від старого Бенеди, що віз мене колись із Бару з ярмарку.

— Ну що, діду, добрий був ярмарок?

— Не дуже, паничу; людей було мало.

— Як мало? Протовпитися не можна було, весь майдан возами заставили.

— Та то-ж цигане, жида, кацапи. Людей, кажу, було мало.

Для нього він тільки, та його раса були людьми. Не чужі. Еге-ж. Тепер у Бару „людей” буває менше: ярмаркують на Соловках.

* * *

Я прийшов сьогодні з праці страшенно розлючений: мене звільнили. Дуже, мовляв, шкода, але тепер криза, безробіття; мусимо заосмотрювати своїх.

І я плювався і лаявся, лаявся, лаявся.

— Ні, ти подумай, кидався я до приятеля. Чужинець! Га! А хіба чужинці не люди?

— Заспокойся, — відповів приятель. — Ті, що викинули тебе, мали цілковиту рацію. Бо чужинець дійсно не людина: — людина — це твір одного лише з тобою, народу. Решта — філістимляне, рака, гої... взагалі не люди. Не вір і латинцям, що "homo homini..." й так далі. Тільки латинський "homo" та „homini" мали право бути взаємно вовками. А барбар латинському homini був навіть не вовк (багато чести), а просто... колода.

Тому стягни міцніше ремінець і тримайся.

* * *

Дуже закортіло мене змінити своїх господарів. Кажуть, що й наймилий гість вже на третій день смердить. А що ж казати про гостя на рік сьомий? Сусідні господарі, до яких я хотів перебратися, довго відкручувалися від чести бачити мене в своїй хаті. Нарешті дозвіл дали. Але з умовою: понеже друзів приспіненням і власною нерозважністю став я світовим заволокою (не плутати з гльобтротром), то за дозвіл мушу заплатити у п'ять разів більше, ніж всі люди, що не мають мого почесного звання.

Мудре рішення! Тепер не XVIII вік й тому якось не випадає по всіх тих високо-гуманних пактах писати як тоді на кордонних стовпах: „Жебракам і політичним чужинцям вступ заборонений". Але настирливого гостя можна спекатися в інший спосіб: вдаряти його не по голові (хто зна, може й витримає), а по гаманцю.

Однак нові господарі помилилися. Я перестав їсти, п'ятикратну таксу таки заплатив, та до них таки перебрався. От і придалася „хахляцька" впертість. Могутня прикмета. Та й не дивно. Тренувалися ми в ній століттями, та все на користь іншим. Добре, що хоч раз і сам з неї покористався. Наука в ліс не ходить.

Поліційний комісаріят у великому фабричному місті працює й увечері. На урядові справи робітники мають час лише по праці. І тому в реєстраційному відділі між 5-ю й 6-ю годинами вечора повно народу. Затухле „урядове” повітря просякло запахом залежалих паперів й дешевих цигарок, що без перестанку курить старий реєстратор.

Він простягає руку, бере од відвідувачів папери, робить пару заміток й стукає печаткою. А говорить він лише два слова, навіть не підносячи голови від паперів, скоро лише зачує як двері рипнули: „Чужинці на бік”!

„Чужинці на бік”! хрипить він як астматичний мопс, і сам він подібний до старого мопса, обсипаного „гречкою”, беззубого й хриплого. Чужинці стають у сторону, очікуючи поки залагодять свої справи тубільці. Але як хто з чужинців і не розчує хрипіння старого й не стане „на бік” — не вадить. Старий так само візьме від нього папери й залагодить справу. Він тільки на кожний скрип дверей кидає свій хрипливий, автоматичний наказ: „Чужинці на бік”!

Милий мопсе! Як би ти почував себе на своїй землі з її традиційним наказом: „Свої на бік!”, що його ще й досі хриплять і дзвінко викрикують старі й молоді мопси мого народу на Київщині, Полтавщині, Харківщині?!

* * *

Ми закінчили школу. Дерлися до неї зубами й пазурами, вгризалися в науку й чужу мову й перемогли таки. Тепер у світ, у широкий світ!

Пішли попрощатися з школою, в особі керуючого нею. Високий урядовець прийняв нас чемно і сухо. Ми дякували довшою промовою, щиро й приязно, як вміють дякувати „хахли”, він слухав байдуже й спокійно та зачав відповідати:

Він висловлює своє задоволення з приводу закінчення нами освіти, він радий, що ми пізнали його край і нарід, він певний, що вернувшись до дому ми не забудемо виявленої нам ласки... Тепер ми вільні й він дозволяє собі дати нам раду: ми не повинні робити конкуренції людям його народу, відбивати у них хліб своєю науковою зброєю, яку ми здобули. Ми повинні вернутися знов до тої праці, з якої прийшли вчитися: товкти каміння на дорогах, подавати цеглу на будовах, копати землю, навантажувати тягарі. Щоб з тої праці, до якої

ми чужинці тепер здібні, не вибивати своїх колег — тубольців. Він взиває до нашого почуття колегіальності...

Я слухав його переконуючу промову й починав розуміти, що наша наука ще не закінчена. Треба ще буде простудіювати ті ріжноманітні, науково-гуманістичні методи, якіб дали змогу й нам на своїй землі переводити на практиці теоретичні міркування діда Бенеди.

* * *

Не знаючи, що я чужинець, почав мені оповідати один вельми, вельмиповажаний пан про мою батьківщину. Він був там. Досить часу, щоб збити собі копійчину. Правда, його копійчина опинилася там де усі копійчини моєї батьківщини, але цей випадок не позбавив вельмиповажаного пана бадьорості. Він з захопленням оповідав про степ, Дніпрові розливи, благодать літа й привітність людей. Але найбільші спомини залишили йому смакові враження. Він ковтав слину, облизувався, пляцав язиком, перераховуючи гастрономічні страви й запевнював мене, що ніде, в жадній землі він не їв так смачно, як на моїй батьківщині.

І він знов і знов вертався до цієї теми та все висловлював надію, що ще повернеться у той гарний край, де такі привітні люди, така гарна природа, й так легко, ганебно легко збивати копійчину.

Він певний, що крім зубоження жадної іншої зміни не зайшло на моїй землі. Але вона знов встане на ноги й знов прийме його в свої обійми, буде годувати, плекати й давати можливість набувати грошенята і черевце.

Я думав, що він мабуть не помиляється. Дійсно поки що змін мало. Міліони північного гайвороння з Волги й Білого Моря скубуть і обшарпують Україну, а вона все для них привітна і родюча. Нема чого тратити надії й вельми, вельмиповажаному.

* * *

Ті причини, що штовхнули голову чужинця із Кобеляків у мотузяний зашморг, були, мабуть, кількосно й якосно цілком достатні. Але, що заставило його повіситися саме перед великим вікном свого покою — про це тяжко робити якібудь здогади.

Тому вже рано-вранці численні мешканці великої камя-

ниці могли бачити його, й від уст до уст летіло: „чужинець, повісився чужинець”.

З мертвим чужинцем поспішати немає куди, й тому урядові чинники зявилися лише на третій день, списали відповідний акт і відійшли. А вішальник залишився далі висіти перед вікном. І висів би може й досі, як би не здорові нюхові змісли мешканців кам'яниці... На сьомий день відповідний відділ магістрату усунув нарешті чужинецькі рештки.

Бідолахо, кобелякський чужинче! Тому то так швидко ти й колонізуєш Соловки, Туркестан, Нарим і інші дальші й ближчі краї, що єдиний порятунок, до якого ти додумався своїм кобеляцьким розумом — це повіситися, та ще й перед вікном...

У ТАТАРВИ ШУКАЛИ...

У татарви шукали оборони;
Людьми татарськими воліли бути,
Бо ханські були миліші пута
Аніж свої, князівські закони.

Ставали в посполитій Кисілями
(В гостині більш подобалось ніж вдома),
Від справ чужих не відчувалась втома,
Хоч душі й руки вкрились мозолями.

В Палаті Грановитій розбивали
Лоби свої, чолом владикам б'ючи;
За ранги і за цяточки блискучі
І вольности і звичаї міняли.

Імперіям були все вірні слуги
І ширили до безтямуд простори
Раби-Баярди, вірністю хорі,
За честь чужу — свою дали в наруги.

Все барвились: у чорне, злотне, біле,
Все мріяли про східнього владикуд,
Від довголітнього, від вікового звикуд
Й червона мла вам засліпила очі.

А ще кому знесете ви данину,
Яким варягам зложите присягу?
Яку чужу прикрасите ви сагу
І перед ким ще зігнете коліна?

БАЛЯДА ПРО ПОБРАТИМА

I.

Разом зі мною виріс він,
Друг щирий, більш ніж брат,
Син чорнобривий злотних піль,
Стрункий син білих хат.
Носив багато він імен:
Петро, Данило, Гнат...

Затишне плесо, житній лан,
Таємно-темний бір...
Були усюди з другом ми;
Дитячий бачив зір,
Як жаром папороть цвіте
І де блука опир...

На шкільній лаві плеч-о-плеч
Сиділи ми роки
І разом мріяли в садку
Над закрутом ріки,
Нас той сам дотик хвилював
Дівочої руки.

А потім розлучились ми
На кілька довгих літ,
Та знали все, куди життя
Скеровує наш хід,
Не розгубились у юрбі,
Не тратили свій слід.

А пригадаймо, як і де
Зустрілися ми знов.
Над нами маяла тоді
Уперше коругов,
Та, на якій стоїть девіз:
Завзятість і любов.

Під нею з другом ми пройшли
Увесь той довгий шлях...
Через Гетьманщини піски,
По Дніпрових горбах,
Під тманим вітром степовим,
По балках і ярах...

Він завше був, той щирий друг.
Був друг. Це більш ніж брат.
Внук побратимів січових,
Син українських хат.
Імен багато він носив:
Петро, Данило, Гнат...

II.

Де Буг гадюкою крутнув
І звив сріблястий хід,
Де здаля дзеркало Дніпра
Сталевий шле привіт, —
Там Медобори ми в імлі
Прощали напослед.

Ще раз! Ще раз! Піддять набій!
Хай це останній стріл...
Та кинуть зброю ворогам
Нема ні в кого сил.
І ще набій, і знов шрапнель
І знов луна до сіл.

До лук, до гаю, до ріллі
Грімке: „Не забувай.
До тебе, рідний краю наш,
Ми вернемо. Чекай.
А ти оці осінні дні,
Вкраїно, пам'ятай”.

Кінець. Замок з гармати геть.
Чекає чужина...
Та побратима могого
Не вгледіла вона.
Він випив келіх завзяття
Від вінців аж до дна.

Ще здаля бачили його:
За ним замкнувся бір,
Та ще в останнє зброї блиск
Побачив дружній зір...
І поглинула чужина
Нас у шумливий вир...

І ось не знаю: де поляг,
Де згас завзяття жар...
Можливо пам'яткою ввік
Над ним стоїть „Базар”,
Чи може притулив його
Стрімкий подільський яр...

А може в застінку Москви
Замучив лютий кат
Того, хто побратимом був
Моїм (це більш ніж брат!)
І хто мав тисячі імен:
Петро, Данило, Гнат...

III.

Хай покара мене життя;
Пошле мені спокій,
Коли забуду я тебе,
О друже-брате мій.
Коли і спомин втрачу я
Про наш останній бій.

Хай Мати відштовхне мене,
Відвернеться стократ,
Коли забуду, що забив
Тебе північний кат,
І не помщу того, хто звався
Петро, Данило, Гнат.

Цю чудову баладу написав поет давно, дуже давно, ще тоді коли захланні спекулянти Заходу не кинулися навипередки продавати не тільки свій крам, але й своє первородство за миску сочевичної юшки, коли ще реальною була думка про поновлення боротьби, про помсту за московські злочини і коли

урочиста клятва не була фразою, а сама баляда без порожніх слів стверджувала міцну єдність поета з українськими народніми масами.

Але... минали роки. Летів час у невідоме.

В тому періоді написав Л. Мосендз коротку новелю, в якій ієромонах — грек розповів йому про створення з Божого наказу двох аналогічних світів. Минули мільйони тисячоліть і Бог послав обох деміургів подивитися, що сталося в обох світах. Всезнаючий Бог знав заздалегідь, що там діялося, але деміурги вернулися засмучені.

Закінчуючи передрук кількох творів Мосендза „Молитвою”, якої Бог, як нам здаватиметься, „не вислухав”, пригадуємо ту новелю і ставимо питання: а може ж то Він зробив для добра поета, знаючи, що буде діятися і на Рідній Землі і серед української еміграції і так заощадив би нових страждань Мосендзові на цьому світі?

Цією „Молитвою” закінчуємо цю маленьку збілочку Мосендзових творів.

МОЛИТВА

Як хочеться молитися часом,
Комусь, хто все пробачливий й ласкавий:
Не приведи загинути рабом
Чужої ласки і чужої справи!
 Не допусти закінчити ці дні
 На чужині під чужинецьким дахом!
 О, дай хоч старцем перейти мені
 Старим, закуреним, безкраїм шляхом;
Спочинуть в холодку рясних садків,
Вклонитися селу, зрадіти місту,
Почути дзвонів півзабутий спів
І тупіт ніг під музику троїсту;
 За плугом перейти широкий гон,
 В пухку ріллю насіння вкинуть жменю,
 Під копами забудь утомний сон,
 Припасти до межі — й „О, Нене, Неню!”
Як хочеться молитися часом
Комусь, хто зна мій біль і знає... гану:
Не приведи загинути рабом
На спраглих межах мого Ханаану!

Додатки

I. ФОТОКОПІЯ ЛИСТА Л. МОСЕНДЗА ДО АВТОРА

[illegible]

ПОДЯКА ВІД АВТОРА

За уможливлення появи на світ цієї книжки мусить автор скласти найщирішу подяку особам, які, так як і автор, уважали своїм обов'язком боронити не письменника і патріота, — Леоніда Мосендза, а в першу чергу українську націоналістичну ідею і той гурт, який між двома світовими війнами почав будити „сплячого велетня” (з твору Лесі Українки). Нашим завданням є викрити несамовиті заходи, яких метою є прищепити вигадку, немов усі, хто започаткував і ширив ту ідею, або сам розчарувався в ній, або належав до хамелеонів-пристосованців. Мета — скомпромітувати і її апостолів і саму ідею, компромітувати борців за відновлення держави предків.

Мосендз, у своїй драмі „Вічний корабель”, на аргумент, що ворог багато дужчий, відповідає, що нашим обов'язком є — „за правду одвічну треба змагатись навіть з Богом!”

Рано чи пізно — правда переможе!

Отже ще раз дякую всім, хто тим чи іншим способом спричинився до появи цієї книжки, і тим, хто присвятив, як відомий нашим читачам Володимир Макар, не одну свою годину праці, „вкрадену” у відпочинку, так і тим, хто підтримав своїми грошовими пожертвами.

Автор

Детройт-Торонто, червень 1977 р.

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ:

Бескид Іван	200 дол.
Гнатюк Віра	200 дол.
Іванченко Петро	100 дол.
Подольанка В.	100 дол.
Корнійчук Гордій	100 дол.
Письменна Марія	500 дол.
Окопна Вікторія	50 дол.
Стрихар Володимир	150 дол.
Черчук Іван	120 дол.

З М І С Т :

	Стор.:
Дійсне лице спотвореного видавцями письменника, поета і патріота-націоналіста	5
Фотокопія листа А. Шумовського з 6.8.1956	8
Листи Леоніда Мосендза	38
Лист ред. І. Вараниці з 21.VII.1960	44
Уривки з листів Л. Мосендза до ред. І. Вараниці	46
Л. Ломацький: „Леонід Мосендз”	49
Відношення Л. Мосендза до еміграції	55
З ТВОРІВ Л. МОСЕНДЗА:	
Вічний корабель, лірична драма	71
Поезії й новелі:	
Загув мотор	100
Жито пахне	100
Арбалетник	101
Пер аспера	101
На „Могилі миру”	102
Люди	104
У татарви шукали оборони	108
Баляда про побратима	109
Молитва	112
Додатки: Фотокопія листа Л. Мосендза	113
Подяка від автора	119
Список жертводавців	119

ДЕЯКІ З ПРАЦЬ ТОГО Ж АВТОРА:

Задеснянський: **Леся Українка**. 110 стор.

Леся Українка — Вибрані твори. (Критичні нариси Р. Задеснянського). 190 стор.

Задеснянський: **„Україна”**. Книжка 1 і 2. (Курс українознавства). 245 ст.

” **Що нам дав Хвильовий?** 110 стор.

Млиновецький: **Голод на Україні в світлі урядових даних**. 64 стор.

Орликівець: **Український націоналізм**. 570 стор.

Р. Паклен: **„Біла книга”**. 220 стор.

” **Правда про московську національну політику на Україні**. 140 ст.

” **Загадка сфінкса**. 176 стор.

Р. Задеснянський: **Критичні нариси**, том I (Велетні і пігмєї літературного Олімпу). 110 стор.

” **Критичні нариси**, том II (Апостол української національної революції). 240 стор.

” **Критичні нариси**, том III (Національно-політичні погляди Драгоманова). 115 стор.

” **Критичні нариси**, том IV (Творчість Лесі Українки). 125 стор.

” **Критичні нариси**, том V (Що нам дав Хвильовий?), Вид. друге. 221 стор.

” **Критичні нариси**, том VI (Творці „ренесансу” 20-х років). 122 стор.

” **Критичні нариси**, том VII (Ріжні автори). 141 стор.

ВСІ ПОПЕРЕДУ ЗГАДАНІ КНИЖКИ — ВИПРОДАНІ НА ВИЧЕРПАННЮ:

Р. Млиновецький: **Історія українського народу** (друге, доповнене видання). 640 стор.

” **Стародавня і давня історія українського народу**. 222 стор.

” **Гетьман Мазепа в світлі фактів і дзеркалі „історій”**. Вид. третє. 376 стор.

” **Нариси з історії українських визвольних змагань (1917-8)**, том I (Вид. друге). 568 стор.

” **Нариси з історії українських визвольних змагань (1917-8)**, том II (Вид. друге). 670 стор.

Р. Задеснянський: **Апостол української національної революції** (Вид. друге). 396 стор.

Р. Паклен: **Основи націоналістичного світогляду і українські націоналісти**, том I. 254 стор.

” **Основи націоналістичного світогляду і українські націоналісти**, том II. 258 стор.

” **Основи націоналістичного світогляду і українські націоналісти**, том III — готується до друку.

